

BOHUSLAV GRACA

SLOVENSKÉ NÁRODNÉ POVSTANIE R. 1944

Český a slovenský pracujúci ľud oslávi tohto roku desiate výročie Slovenského národného povstania. Je nesporné, že ľud, predovšetkým robotníci v závodoch a družstevníci v JRD privítajú desiate výročie novými pracovnými záväzkami a úspechmi, ktoré upevnia ľudovodemokratické zriadenie a ľudovodemokratický štát. Skúsenosti z budovania socializmu v našej vlasti svedčia nielen o novom pomere nášho ľudu k práci, ale aj o novom pomere k významným udalostiam v živote národa v minulosti. Preto desiate výročie Slovenského národného povstania nebude pre náš pracujúci ľud len príležitosťou k oslavám, ale príležitosťou, kedy sa pracujúci Československa prakticky a výraznejšie prihlásia k odkazu Slovenského národného povstania ako „k nevyčerpatelnému žriedlu národnej hrdosti, našej triednej hrdosti“.¹

Pre komunistickú stranu bude desiate výročie povstania mimoriadnou príležitosťou, keď strana bude mať možnosť hovoriť k pracujúcim o veciach im veľmi blízkych, o veciach, ktoré sú priamo ich srdečnou záležitosťou. Pre stranu to bude jeden z prostriedkov upevnenia pút, ktoré viažu a zbližujú stranu s národom. V tomto zmysle je blížiac sa desiate výročie Slovenského národného povstania vysoko politickou záležitosťou a tak sa k nemu treba aj zachovať.

Nesmieme si zakrývať skutočnosť, že praktická politika buržoázných nacionalistov pred povstaním a v povstaní zastrela do určitej miery vedúcu úlohu strany. Ak Husák niekedy hovoril o vedúcej úlohe strany v povstaní a v prípravách povstania, mal na mysli predovšetkým to obdobie, odkedy sa votrel do ústredného výboru strany (1943), teda predovšetkým seba.² V Husákových článkoch a prejavoch nenájdeime zmienku o ilegálnej činnosti strany do r. 1943. Pre neho akákoľvek činnosť sa začína až od Vianoc, príp. od septembra 1943. Je to jasný subjektívny zámer. Husák nastúpil cestu zrady ešte dávno pred r. 1943. R. 1939 na schôdkach vedenia I. oblasti ilegálnej organizácie strany, na ktorých si súdruhovia

¹ Referáty a dokumenty IX. sjazdu KSS, Bratislava 1950, 170.

² *Falšovatelia dejín*, Bratislava 1948, 20—26.

objasňovali príčiny uzavretia sovietsko-nemeckého paktu, Husák vysmieval správne stanovisko súdruhov robotníkov. Napriek tomu r. 1940 súdruh Szabó, oblastný tajomník v Bratislave, vyzval Husáka, aby pomohol strane na úseku agitácie a propagandy, hlavne pri štylizácii letákov a výziev KSS k národu. Husák odmietol spolupracovať. Pre Husáka a spol. otázka vedúcej úlohy strany v povstaní bola predovšetkým prostriedkom upevnenia ich vlastných pozícií a pozícií tej spoločenskej zložky, ktorú predstavoval, a nie pozícií strany. Buržoázni nacionalisti mali veľmi jasný cieľ: dokázať, že politika strany sa pred povstaním a v povstaní nerozchádzala s politikou tej Slovenskej národnej rady, v ktorej mali vedúce postavenie.

Národ si však zachoval v pamäti iný názor na udalosti, ktoré viedli k povstaniu. Národ nikdy neklame seba v otázke, kto a ako zasiahol do jeho života. Rozpomienky prostých ľudí, robotníkov a roľníkov, na povstanie, zachytené v kronikách a v pamätiach,³ diametrálne sa rozchádzajú s mienkou buržoáznych nacionalistov v názore na vedúce sily v povstaní. V týchto kronikách,⁴ pokiaľ ich, pravda, nepísal nejaký byrokrat, notár alebo inteligent, ovplyvnený pozdejším politickým bojom u nás, nájdeme jasný dôkaz, že do života národa najsilnejšie zasiahla komunistická strana, reprezentovaná menami miestnych súdruhov, a partizáni, hlavne sovietski. Ani v jednej kronike, pokiaľ ju, pravda, ako sme uviedli, nepísal nejaký byrokrat z úradnej povinnosti, nenájdeme napr. zmienku o Slovenskej národnej rade ani pred povstaním ani po povstaní. Ako uvidíme ďalej, tento súd národa sa ukazuje veľmi správnym, lebo Slovenská národná rada, konkrétne reprezentovaná Husákom a Ursíny, nebola revolučným orgánom a nezasiahla v tomto čase revolučne do života národa.

V našej československej historiografii máme príklady, keď dejepisec veľmi pohotovo a účinne využíva ľudovú tvorbu a pamäť národa priamo ako metodologický prostriedok. R. 1925 v boji o zmysel českých dejín proti voluntaristovi E. Rádlvi napísal akademik Zdeněk Nejedlý ako odpoveď na jeho otázku, či snáď česká ľudová pieseň obsahuje politický program, ako národ viesť, tieto pozoruhodné slová: „Isteže, národná pieseň nie je pokus o to, ako viesť český národ, ale môže v nej byť celkom uvedomelý prejav, ako národ myslí”.⁵ Pozdejšie, r. 1946, v jednej zo svojich prednášok v Socialistickej akadémii Zd. Nejedlý sa opäť a opäť vracia a odvoláva na pamäť ľudu a konfrontuje s ňou svoje historické úvahy. Tak napr. píše: „Niemenej je však príznačné..., že náš ľud sa živo pamätá nielen najviac, ale skoro jedine na revolučné zjavy husitskej revolúcie. Nikto nespomína pražskú husitskú buržoáziu a jej predstaviteľov.”⁶ „Tak buržoázia v pamäti národa zaplatila svoju zradu na husitskej revolúcii úplným zabudnutím.”⁷ Takmer niet významnejšej udalosti v dejinách českého národa, pri hodnotení ktorej by sa akademik Zd. Nejedlý neodvolával na národné tradície. Tak je to napr. aj v dosť chúlостivej otázke českých bratov,

³ Kroniky sa nachádzajú v Archíve Ústavu dejín Komunistickej strany Slovenska (ďalej AÚDKSS).

⁴ Tamže.

⁵ Zdeněk Nejedlý, *O smyslu českých dějin*, Praha 1953, 96.

⁶ Tamže, 24.

⁷ Tamže, 222.

Juraja z Poděbrad atď.⁸ Myslíme, že bude potrebné, a to len na prospech veci, keď i pri štúdiu a hodnotení Slovenského národného povstania nadviažeme na tieto tradície československej historiografie, ktoré nie sú v rozpore so základnou metódou straníka-historika, s historickým materializmom, naopak, sú veľmi cenným doplnkom k nej, približujú históriu ľudu, čo je konečným a najvyšším cieľom každého historika. Tým, pravda, nijako netvrdíme, že kroniky a pamäti treba používať ako dokumentačný materiál. Predsa však nájdeme v nich dosť uvedomelý prejav, „ako národ myslí“ o Slovenskom národnom povstaní.

Treba ešte povedať niekoľko slov o význame desiateho výročia Slovenského národného povstania pre mladú, marxistickú historickú vedu na Slovensku. Ak by sme mali odpovedať na otázku, čo je najväčším nešťastím pre historika a vôbec pre pracovníka ideologického frontu, myslíme, že veľmi správna bude odpoveď — úzka špecializácia, prílišné odborníctvo. Tento nezdravý stav sa začína zakoreňovať v našej historickej vede, i keď sme ešte len v začiatkoch. Objektívnu príčinou toho je iste ohromné, ešte neorané pole našej minulosti, kde sa pomestia všetci naši historici, každý so svojou brázdou alebo brázdičkou jeden vedľa druhého. Aj tak ešte mnoho ostane ležať ladom. Objektívny stav nesmie byť však príčinou subjektívnych chýb. A jednou z chýb by bolo, keby sa dejiny Slovenského národného povstania z príležitosti desiateho výročia nestali záležitosťou všetkých historikov, a to tým viac preto, že ide o udalosť z novovekých dejín. Štúdium a práca nad témou z novovekých dejín národa bystrí politický zrak, učí politicky myslieť a, čo je najdôležitejšie, vychováva k straníckosti, pretože v najnovších dejinách vystupuje už uvedomelý činiteľ, komunistická strana. Historik je nútený zaujímať stanovisko k politike strany a prenášať ho do vedomia čitateľa. Preto je potrebné urobiť z desiateho výročia povstania školu historikov v prehľbovaní straníckosti, znalosti marxisticko-leninskej teórie a vôbec národných dejín. Liknavosť a pohodlnosť v tomto smere môže sa nám v budúcnosti tvrdo vypomstiť. Povstaleckú tematiku nesmieme totiž chápať ako obyčajnú akademickú tematiku, pretože ide o vysoko politickú udalosť, ktorá je ešte stále živou skutočnosťou. Žijú účastníci tohto obdobia, ktorí chcú vedieť od historika, aké miesto zastávali v tejto významnej udalosti pre národ.

NEDOSTATKY A CHYBY PRI HODNOTENÍ SLOVENSKEHO NÁRODNÉHO POVSTANIA

Nemôžeme si sťažovať, že by sa o povstaní málo popísalo. Bibliografický zoznam s tematikou o povstaní zaberá niekoľko desiatok strán, i tak však ešte nie je úplný. Predsa však dodnes nemáme prácu alebo štúdiu, ktorá by vyhovovala súčasným vedeckým i politickým požiadavkám, ale hlavne tomu dopytu, ktorý v národe po takejto práci existuje.

Kde sú príčiny tohto stavu? Myslíme, že najväčším nedostatkom v do-

⁸ Tamže, 217—267.

terajšom hodnotení a vysvetľovaní Slovenského národného povstania je závislosť historiografie od názorov buržoázneho nacionalizmu. Po r. 1945 to bola priamo aktívna závislosť, ktorá vedome či nevedome podporovala pozície buržoáznych nacionalistov, a po referáte V. Širokého, t. j. po odhalení buržoáznych nacionalistov na IX. sjazde KSS r. 1950, závislosť negatívna, ktorá je len horšou formou akejkoľvek závislosti. Negatívnu závislosť myslíme v tom zmysle, že odhaľujúc buržoáznych nacionalistov, v polemike s ich názormi ostávame na povrchu, dávame si vnútiť okruh udalostí a problémov (napr. pomer: Slovenská národná rada a londýnska vláda, pomer Česi a Slováci) a nejdeme do hĺbky. Musíme mať totiž na mysli to, že buržoázny nacionalizmus nie je len praktická politika, nepriateľská robotníckej triede, ale že je to aj ideológia s teoretickými základmi a názormi a triednou povahou. Treba vidieť, že buržoázni nacionalisti nielen pôsobili škodlivo v povstaní a pred povstaním, ale že aj vplývali na hodnotenie povstania v publicistike po oslobodení.

S týmito teoretickými predpokladmi buržoázneho nacionalizmu vo vysvetľovaní a hodnotení priebehu povstania a jeho hybných síl je nevyhnutné vyrovnať sa, a to vyrovnať sa bojovne, zbaviť sa akejkoľvek závislosti od neho. Len tak vytvoríme predpoklady pre správne hodnotenie povstania.

Veľkou pomocou a akýmsi orientačným bodom nám musia byť prejavy a články našich vedúcich straníckych funkcionárov, v ktorých je vyjadrený názor strany. Súdruh Široký napr. uvádza, že buržoázny nacionalizmus je ideológia nepriateľská pracujúcemu ľudu a národu... Našou povinnosťou je dopátrať sa teoretických základov tejto ideológie.

Aby sme boli hneď konkrétni, uvedieme jeden citát z Husákovho úvodníka v prvom čísle Nového slova, ktoré vyšlo ešte v Banskej Bystrici r. 1944. Husák tu medziiným píše: „Jeho (t. j. národa, B. G.) veľké udalosti sú ďalekým a často pokriveným echem revolučných prevratov v iných krajinách. Márne hľadáš vlastnú vôľu, samostatný krok, svojské politické vystúpenie v r. 1848, 1918 alebo 1938—39.”⁹ Nové slovo v dejinách slovenského národa sa povedalo až dnes, r. 1944, keď si na čelo národa stali Husák a spol. Taký je v krátkosti obsah ďalšej časti úvodníka. Čo iné znamenajú tieto pochybnosti o vlastnej vôli, samostatnom kroku, svojskom politickom vystúpení ako popieranie revolučných tradícií národa? Je jasné, že buržoázny nacionalista vedome vyhlasuje národ za slepú masu, neschopnú tvorivej aktivity, zamieňa politický program skupín a strán v rokoch 1848, 1918 alebo 1938—39 s vôľou národa, s jeho demokratickými snahami. Čiže v krátkosti, teoretickým podkladom slovenských buržoáznych nacionalistov v názore na dejiny a teda i na dejiny Slovenského národného povstania je odmietanie rozhodujúcej historickej úlohy, historickej činnosti pracujúcich mas, ignorovanie revolučných tradícií národa. Sociálnym nositeľom tejto teórie je reakčná buržoázia, na Slovensku konkrétne tá časť fašistickej vládnucej buržoázie, ktorá zbohatla za tzv. slovenského štátu a má strach o toto bohatstvo. V snahe zachrániť sa „pokukáva do kríkov, ako ujsť z fašistického tábora”, ako výstižne charakterizuje tieto pokusy J. V. Stalin. Reakč-

⁹ AÚDKSS — Časopisecké a novinové oddelenie.

ná buržoázia sa však bojí revolučnej iniciatívy nás, nemôže sa oprieť o ne, hľadá východisko v tretej sile, ktorú na Slovensku mal predstavovať štátny aparát so slovenským snemom (spomeňme si na pokusy Martina Sokola o vyhlásenie Československej republiky slovenským snemom, alebo Machove pokusy prešmyknúť sa do povojnovej Európy pomocou Čatlošových dôstojníkov a armády). O praktických dôsledkoch tejto teórie buržoázných nacionalistov a jej škodlivosti v povstaní budeme hovoriť pozdejšie.

Jedným z veľkých nedostatkov historiografie o povstaní je aj odtrhnutosť dejín národnooslobodzovacieho boja od dejín tzv. slovenského štátu. Tento nedostatok spôsobil, že sa mohli zjaviť články, ktoré otvorene obhajujú tzv. slovenský štát ako štát, „v ktorom sa Slováci mohli kultúrne a štátne vyžiť“.¹⁰ Je iste pravdou, že politika tzv. slovenského štátu dávala možnosť hlásať aj z univerzitných katedier rôzne bludy, my však vieme, že pokroková kultúra a veda bola za tzv. slovenského štátu z vysokých škôl vyhnaná.

I

V tejto súvislosti, t. j. že dejiny národnooslobodzovacieho boja sa vysvetľovali odtrhnuto od dejín tzv. slovenského štátu, od vnútornej politiky fašistickej vlády na Slovensku, treba spomenúť aj známu brožúru Miloša Gosiorovského, *Ilegálny boj KSS a Slovenské národné povstanie*. Súdruh Gosiorovský síce spomína vznik tzv. slovenského štátu a čiastočne píše aj o politike Ľudákov, ale súvisle len do r. 1939. Dejiny strany sú tu preto podané ploško, bez vnútorných rozporov, ktoré existovali bez kvalitatívnych a kvantitatívnych zmien, ktoré dvíhali boj strany na vyšší stupeň. Tým nijako nechceme tvrdiť, že v tejto brožúre snád' ide o tolerovanie s tzv. slovenským štátom. Ide proste o chybu, ktorej sa historik dopustil. Brožúru treba spomenúť preto, že mala široký ohlas a vtedy, keď vyšla, splnila svoje poslanie: poukázala na vedúcu úlohu strany.

Pritom je však isté, že tzv. slovenský štát nemožno vyčiarknuť zo života národa, ale s týmto problémom sa treba vyrovnáť do všetkých dôsledkov. Tzv. slovenský štát so všetkými atribútmi štátneho aparátu, so všetkými prostriedkami triedneho útlatku, s jeho vnútornou a zahraničnou politikou — to sú podmienky života robotníckej triedy, malých a stredných roľníkov, pracujúcej inteligencie, v krátkosti, podmienky života národa v období od marca 1939 do augusta 1944. Nemožno správne vysvetľovať dejiny národnooslobodzovacieho boja bez znalosti dejín národa za tzv. slovenského štátu, ba čo viac, nemožno pochopiť triednu podstatu tohto boja. Slovenský pracujúci ľud sa nerozišiel s tzv. slovenským štátom len preto, že to bola farárska republika, ale najmä preto, že to bol štát kapitalistický, vykorisťovateľský, ktorého všetky prívlastky vyplývali z tohto charakteru. Tzv. slovenský štát so svojou hospodárskou štruktúrou, ekonomickou základňou, s politikou fašistickej slovenskej buržoázie, to sú súčasne špecifické podmienky, v ktorých sa rozvíjal boj pra-

¹⁰ Elán, február 1947.

cujúcich nás Slovenska za druhej svetovej vojny v národnooslobodzovací boj. Treba teda jasne povedať, že národnooslobodzovací boj slovenského ľudu v druhej svetovej vojne mal svoj triedny obsah, lebo osou tohto boja bol predovšetkým boj robotníckej triedy proti kapitalizmu, boj pracujúcich proti vykorisťovaniu. To je teoretická osnova úvah o vedúcej úlohe proletariátu v národnooslobodzovacom boji. Lebo robotnícka trieda sa za tzv. slovenského štátu rozišla nielen s fašizmom, ale aj s kapitalizmom. Ináč nemožno pochopiť ani vedúcu úlohu robotníckej triedy v povstaní ani povstanie ako východisko pre nastúpenie cesty k socializmu cez ľudovú demokraciu. Marxizmus-leninizmus učí, že chrbtovou kosťou dejinného vývoja je boj pracujúcich nás proti vykorisťovaniu v hociktorom období národného života. Túto poučku musíme mať na mysli pri rozboře dejín národnooslobodzovacieho boja. S tým súvisí aj otázka boja proti fašistickému Nemecku.

Slovenský pracujúci ľud nebojoval proti fašistickému Nemecku preto, že by bol predchnutý nejakou odvekou nenávisťou k nemeckému národu, ako sa nám to snaží nahovoriť buržoázny nacionalizmus, ale preto, že hitlerovské Nemecko bolo predovšetkým oporou kapitalizmu na Slovensku, oporou najhnusnejšieho vykorisťovania a sociálneho útlaku a aj samo nositeľom národnostného útlaku a vykorisťovateľom. Z druhej strany slovenský národ, jeho prevažná väčšina nebojovala po boku Sovietskeho svazu len preto, že ho s vedúcim národom Sovietskeho svazu spájali cit slovenskej vzájomnosti — tým nijako nepodceňujeme úlohu slovenskej spolupatričnosti v národnooslobodzovacom boji —, ale predovšetkým preto, že Sovietsky svaz reprezentoval vyššiu, lepšiu formu organizácie spoločnosti bez vykorisťovania a národnostného útlaku, formu, v ktorej sám slovenský pracujúci ľud videl jediné východisko.

S otázkou triedneho obsahu národnooslobodzovacieho boja súvisí aj otázka boja za novú Československú republiku. Český a slovenský proletariát sa pokúsil o rozchod s kapitalizmom už na začiatku dvadsiatych rokov tohto storočia, teda pri vzniku Československej republiky. Udalosti z r. 1938 tieto snahy len potvrdili. Bolo teda zrejmé, že proletariát nepripustí, nechce návrat k starým poriadkom v oslobodenej vlasti.¹¹ Robotnícka trieda Slovenska, rozchádzajúca sa s tzv. slovenským štátom, s koncepciou tohto útvaru, nevyhnutne stavala aj otázku nového štátneho usporiadania. Myšlienka o „sovietskom Slovensku“, i keď snáď nebola cudzia proletariátu, bola úplne cudzia iným národným zložkám zúčastneným v národnooslobodzovacom boji. Preto z hľadiska hegemonie proletariátu v národnooslobodzovacom boji, ako aj z hľadiska vytvárania národnej jednoty táto idea nebola správna, izolovala by proletariát od ostatných zložiek národa, na čo upozorňoval ešte v čase ilegality súdruh Široký v známom motáku z väzenia.¹² Naopak, myšlienka o československej štátnosti nebola cudzia pre spojencov robotníckej triedy, ba čo viac, slovenská robotnícka trieda v boji za nové zriadenie v budúcnosti získavala silného spojencu v českej robot-

¹¹ K. Gottwald, *Desať rokov*, Bratislava 1950, 326.

¹² V. Široký, *Za šťastné Slovensko v socialistickom Československu*, Bratislava 1952, 55—56.

níckej triede a naopak. Z tohto hľadiska treba chápať koncepciu K. Gottwalda o Československu ako o prirodzenom štátnom útvere dvoch bratských národov,¹³ pretože boj za oslobodenie Československa dával možnosť vytvoriť v časti strednej Európy mohutný jednotný front pracujúcich, ktorý tvoril zálohu proletárskej revolúcie, konkrétne Sovietskej armády v tejto časti Európy. Jednotný front pracujúcich dvoch bratských národov v boji za nezávislosť Československa bol predpokladom víťazstva socializmu v tejto časti Európy, pretože hegemonom tejto jednoty bola robotnícka trieda. Preto idea československej štátnosti bola jedine správna pokroková idea v národnooslobodzovacom boji Čechov a Slovákov.

Buržoázni nacionalisti mali mimoriadny záujem na tom, aby národnooslobodzovací boj nebol charakterizovaný ako forma triedneho boja. Tak sa vytvárali ilúzie akoby o nadtriednom charaktere tzv. slovenského štátu, ako by na Slovensku existoval triedny mier medzi proletariátom a buržoáziou, rozpory len medzi českou buržoáziou a slovenským národom.

Keď vychádzame z uvedených nedostatkov historiografie o povstaní, je predovšetkým potrebné vyporiadať sa s teoretickými základmi buržoázneho nacionalizmu — husákovštiny. Po prvé, s teóriou triedneho mieru medzi slovenskou buržoáziou a robotníckou triedou, medzi slovenským kulakom a malým a stredným roľníkom v čase tzv. slovenského štátu. Po druhé, s teóriou, ktorá odmieta rozhodujúcu úlohu pracujúcich v dejinách, ignoruje túto úlohu pri charakterizovaní hybných síl národnooslobodzovacieho boja. A po tretie, je nevyhnutné urobiť triedny boj robotníckej triedy proti vykorisťovaniu chrbtovou kosťou dejín národnooslobodzovacieho boja v druhej svetovej vojne, čím dejiny národnooslobodzovacieho boja dostanú pevnú materiálnu osnovu, podliehajúcu zákonitostiam vývoja spoločnosti, kvalitatívnym a kvantitatívnym zmenám. Činnosť strany sa stane živou a konkrétnou a získa presné kritérium pre hodnotenie jednotlivých osobností a figúr v povstaní.

Marxistická literatúra oplýva už bohatstvom príkladov a vzorov správneho riešenia a vysvetľovania nových a najnovších dejín národov. Uvedieme len jeden vzor, zatiaľ neprekonaný, a to *Dejiny VKS(b)* — Krátky prehľad, kde sa politika strany podáva v nerozlučnej spojitosti so životom národa, so zmenami v politike vládúcich tried, a čo je najdôležitejšie, kde sa dejiny predrevolučného Ruska vysvetľujú predovšetkým ako dejiny pracujúcich mas. Československá historiografia má veľmi cenné štúdie o povstaní z pera našich vedúcich straníckych funkcionárov. Treba sa zahĺbiť nad nimi a nadviazať na tieto pokrokové marxistické práce súdruhov Švermu, Gottwalda a súdruhov Širokého, Nejedlého a Bacílka.

Bolo by však veľkou chybou, keby sme z toho, že osou národnooslobodzovacieho boja bol triedny boj robotníckej triedy, vedenej komunistickou stranou, robili závery o socializme ako o konečnom ciele národnooslobodzovacieho boja a o povstaní ako socialistickej revolúcii. Prirodzene, idea socializmu je vlastná robotníckej triede. A robotnícka trieda je triedou, ktorá bojuje predovšetkým za socializmus, za zvrhnutie kapitálu. Avšak, ako

¹³ K. Gottwald, c. d., 303.

ukazujú Lenin a Štalin, je veľmi dôležité, v akých podmienkach tento boj prebieha, či v podmienkach maximálneho využívania buržoáznodemokratických práv a slobôd na organizovanie a výchovu proletariátu pre rozhodujúci boj, alebo v podmienkach bezprávia, teroru a národnostného útlaku. Po druhé, ako hovorí Lenin, je veľmi dôležitý stupeň zrelosti a politickej pripravenosti spojencov robotníckej triedy podporiť ju v boji zo socializmus.¹⁴ Príznakom tejto zrelosti a pripravenosti spojencov robotníckej triedy bola pre Lenina úplná izolovanosť buržoázie a jej politických reprezentantov a partnerov, kompromisníckych, reformistických, socialistických strán.¹⁵ Ani vnútorná ani zahraničná politická situácia nedávala možnosť dosiahnuť túto izolovanosť v národnooslobodzovacom boji Čechov a Slovákov. Objektívnou podmienkou, aby vlastná buržoázia bola ako trieda politicky izolovaná, bola existencia nezávislého národného štátu, v ktorom stoja proti sebe ako dve protikladné sily spoločnosti proletariát a buržoázia. Preto cieľom národnooslobodzovacieho boja a povstania mohlo byť a bolo len obnovenie československej samostatnosti, čo bolo jedným z nevyhnutných ohnív, ktoré robotnícka trieda nemohla preskočiť v boji za socializmus.

Avšak leninská teória socialistickej revolúcie, ktorej najvážnejšiu časť tvorí teória o prerastení buržoáznodemokratickej revolúcie do revolúcie socialistickej, stalinské učenie o národnostnej otázke a mieste národnostného momentu v boji za sociálne oslobodenie robotníckej triedy vyzbrojujú predvoj robotníckej triedy — komunistickú stranu taktikou, ktorá organicky spája úlohy boja za socializmus s úlohami boja za buržoáznodemokratické slobody, národnú slobodu a štátnu nezávislosť v epoche imperializmu. Po hanebnej kapitulácii československej buržoázie v septembri 1938 proletariát ostal jedinou spoločenskou silou schopnou zjednotiť národ v boji za národné práva a štátnu nezávislosť. Preto komunistická strana, vychádzajúc z leninskej revolučnej teórie a historických podmienok v druhej svetovej vojne, dôsledne viedla proletariát k tomu, aby zaujal vedúce postavenie v národnooslobodzovacom boji.

Teda: triedny obsah národnooslobodzovacieho boja spočíva v boji proti imperializmu, v dosiahnutí a zaistení vedúcej úlohy robotníckej triedy, a nie v bezprostrednom boji za socializáciu spoločnosti.

II

Jednou zo zvláštností Slovenského národného povstania je to, že vypuklo v čase Veľkej vlasteneckej vojny Sovietskeho sväzu a národnooslobodzovacích vojen ujarmených národov Európy. Táto zvláštnosť má nepriamy význam pre vyjasnenie cieľov tohto národného hnutia, pretože ony sa alebo rozchádzajú alebo sú totožné s osloboditeľskou misiou Sovietskej armády v druhej svetovej vojne. Z toho zase vyplýva, že povstanie je alebo dobrodružstvo odsúdené na zánik, ak by sa nachádzalo v protiklade

¹⁴ V. I. Lenin, *Vybrané spisy* 2, Bratislava 1952, 17.

¹⁵ Tamže, 135.

s rozhodujúcim činiteľom v druhej svetovej vojne — s protifašistickou vojnou spojeneckých národov vedených Sovietskym sväzom, alebo je to boj pokrokových síl, ciele ktorého sú totožné s Veľkou vlasteneckou vojnou, čím povstanie získava v Sovietskej armáde spojenca. J. V. Stalin, určujúci ciele Veľkej vlasteneckej vojny, hovoril r. 1941: „Cieľom tejto celonárodnej vlasteneckej vojny proti fašistickým utláčateľom je nielen likvidovať nebezpečenstvo, ktoré hrozí našej krajine, ale aj pomôcť všetkým národom Európy, stonajúcim pod jarmom fašizmu. V tejto osloboditeľskej vojne nebudeme osamotení... náš boj za slobodu sa zleje s bojom národov Európy a Ameriky za nezávislosť, za demokratické slobody. Bude to jednotný front národov bojujúcich za slobodu proti zotročovaniu a nebezpečenstvu podnúť do otroctva zo strany fašistických hitlerovských armád.“¹⁶

Český a slovenský ľud od r. 1938 bojoval za nezávislosť vlasti a demokratické slobody proti hitlerovskému útlaku. Sovietska armáda bola jeho prirodzeným spojencom a jej boj rozhodujúcim činiteľom v národnooslobodzovacom boji. Táto rozhodujúca úloha Sovietskeho sväzu v národnooslobodzovacom boji vyviera zo zákonitostí vývoja spoločnosti po Veľkej októbrovej socialistickej revolúcii, z pomeru síl, aký sa utvoril pred druhou svetovou vojnou vo svete. Je to teda pomoc zákonitá.

Sovietska pomoc sa uskutočňovala v dvoch smeroch:

1. boj Sovietskej armády na fronte ako rozhodujúca forma,
2. rôznorodá pomoc pri organizovaní vnútorných ľudových síl, pomoc výzbrojou atď.

Kým boj Sovietskej armády na fronte pôsobil neustále a maximálne na rozvoj národnooslobodzovacieho boja našich národov, zatiaľ druhá forma pomoci nemohla byť využitá vždy a všade v plnom rozsahu a všetkého druhu. Určitú úlohu tu hrala napr. i vzdialenosť, terén atď. Avšak rozhodujúcu úlohu pri využívaní pomoci tohto druhu mal stupeň organizovanosti vnútorných síl, prevaha ľudových pokrokových zložiek národa, čo zase bolo závislé od historického vývoja slovenského národa. Pre ilustráciu spomenieme boj poľského ľudu v druhej svetovej vojne, keď na území Poľska pôsobili armády organizované poľskou londýnskou vládou — Armiu, Krajowu a Narodowe Siły Zbrojne, nepriateľské Sovietskemu sväzu, gniaviace boj poľského ľudu po boku Sovietskeho sväzu.¹⁷

Z tohto hľadiska sú zaujímavé odpovede Ministerstva zahraničných vecí SSSR vyslancovi Zd. Fierlingerovi o pomoci Slovenskému národnému povstaniu: „Narkomindel usudzuje, že slovenské povstanie predstavuje akciu celonárodnú a že sú predpoklady, ktoré dávajú oprávnenú nádej na úspech. Preto treba pomáhať“.¹⁸

V druhej nóte sa hovorí: ... „sovietska vláda, považujúc rozvitý boj slovenského ľudu proti hitlerovským uchvatiteľom za cenný prínos v oslobodzujúcej vojne spojencov proti spoločnému nepriateľovi, urobila príslušné

¹⁶ J. V. Stalin, *O Veľkej vlasteneckej vojne Sovietskeho sväzu* (Reč 3. 7. 1941).

¹⁷ Franciszek Jóźwiak (Witold), *Poľská dělnická strana v boji za národní a sociální osvobození*, Praha 1953, 87.

¹⁸ Zdeněk Fierlinger, *Ve službách ČSR*, II, Praha 1949, 345.

opatrenia, aby sa poskytla pomoc slovenským partizánom, slovenským vojakom a dôstojníkom, ktorí sa k nim pripojili.”¹⁹

Z tohto hľadiska treba chápať vážnosť zahraničnopolitickej orientácie národnooslobodzovacieho boja a boja komunistickej strany za orientáciu na Sovietsky sväz. Dôsledné využitie sovietskej pomoci predpokladalo čo najširší rozmach vnútorných síl v národnooslobodzovacom boji a účasť čím najširších vrstiev národa. Zápas o orientáciu na Sovietsky sväz bol teda zápas o stáلهo a rozhodujúceho činiteľa v národnooslobodzovacom boji, ktorého pomoc zo dňa na deň rástla.

Slovenský a český národ, vďaka dôslednej politike komunistickej strany, od samého začiatku svojho oslobodzovacieho boja videl v Sovietskom sväze spojenca. Toto spojenectvo malo i medzinárodnú platnosť na základe zmlúv uzavretých československou vládou s vládou Sovietskeho sväzu r. 1941 a 1943. Preto Slovenské národné povstanie z hľadiska týchto zmlúv malo od samého začiatku charakter národnooslobodzovacej vojny, vedenej regulérnou, medzinárodne uznanou armádou. Pravda, je druhá otázka, že nečestná a neúprimná politika československej buržoázie ovplyvnila stupeň využitia pomoci Sovietskeho sväzu, vyplývajúcej i z týchto zmlúv. Vláda Sovietskeho sväzu tak dôsledne plnila svoje spojenecké úväzky, že o rozsahu tejto pomoci informovala vopred svojich spojencov, anglickú, americkú a francúzsku vládu, ktoré vyslali na Slovensko kontrolórov v podobe vojenských misii.²⁰

Ako ukazujú dokumenty, zápas o orientáciu na Sovietsky sväz a jeho historickú úlohu, pozdejšie o pomoc Sovietskeho sväzu existoval od samého začiatku národnooslobodzovacieho boja. Z tohto hľadiska hovoríme o dvoch koncepciách, o dvoch líniiach v odboji. Jedna línia gottwaldovská, línia komunistickej strany, druhá línia skupiny buržoáznej emigrácie na čele s dr. Benešom.

*

Pri stanovení úloh a prostriedkov národnooslobodzovacieho boja vychádzala teda strana z predpokladu, že je nevyhnutné oprieť sa o boj Sovietskeho sväzu. Tým národnooslobodzovací boj nadobudol jasnú perspektívu.

„A pre Československo platí ešte viac ako pre všetky iné malé národy — písal Klement Gottwald —, že nielen triedna otázka robotníckej triedy, ale aj národná vec celého ľudu je nerozlučne spojená so Sovietskym sväzom. Preto táto spravodlivá vec zvíťazí, čo by sa čo dialo.”²¹

Z toho vyplynul pre národnooslobodzovací boj záver, že boj môžeme a musíme viesť, hoci bude nesmierne ťažký a že vec našej národnej slobody je nerozlučne spojená s bojom Sovietskeho sväzu.

Tak isto aj v otázke, kde je hlavný front odboja českého a slovenského ľudu, komunistická strana vyjadrila hneď svoje stanovisko, čo malo veľký

¹⁹ Tamže, 355.

²⁰ Tamže, 356.

²¹ K. Gottwald, *Desať rokov*, Bratislava 1950, 198.

význam z hľadiska praktického organizovania odboja. Komunistická strana od samého začiatku zdôrazňovala a presadzovala myšlienku, že hlavný front českého a slovenského ľudu v odboji je doma. Klement Gottwald sa v jednej zo svojich moskovských prednášok zaoberal osobitne touto otázkou a svoje úvahy uzaviera: „Áno, pre český národ prebieha dnes front českými závodmi, českými šachtami, českými poľami, českými železnicami!”²²

Pri stanovení otázky hlavného frontu boja československého ľudu proti hitlerizmu komunistická strana vychádzala z leninskej myšlienky o tom, že čím aktívnejšie, čím masovejšie sa ľud účastní v boji za svoju slobodu, tým viac práv a slobôd si zaistí pre seba v budúcej spoločnosti. Pracujúcemu ľudu sloboda a demokratické práva nikdy nespádli do lona, ale si ich vydobýjal bojom. Preto komunistická strana na každom kroku vyzdvihovala požiadavku, aby náš odboj bol čím masovejší.

Táto línia komunistickej strany v odboji si žiadala aj odpoveď na otázku, kto za takýchto okolností môže byť hegemonom, vedúcou zložkou národnooslobodzovacieho boja. Klement Gottwald v januári 1941 o tom písal:

„Naša línia v boji za národné oslobodenie českého národa ostáva rovnaká. Pritom vždy jasnejšie vystupuje spojenosť národného a sociálneho oslobodenia, národného oslobodenia a socializmu. Robotnícka trieda, vedená Komunistickou stranou Československa, má teraz veľké možnosti *získať vedenie* v národnooslobodzovacom hnutí.”²³

Klement Gottwald, dôsledne sledujúc zásady leninsko-stalinského učenia, vychádzajúc z historickej skúsenosti rokov 1938 a 1939, keď sa československá buržoázia ako trieda ukázala neschopnou hájiť národnú slobodu a štátnu nezávislosť našich národov, naopak, spriahla sa proti ľudu s nemeckou a angloamerickou imperialistickou reakciou, správne orientoval stranu a robotnícku triedu, aby v národnooslobodzovacom boji zaujala vedúce postavenie. Pritom komunistická strana nikdy nechápala vedúcu úlohu deklaratívne alebo ako vytváranie *svojich* vedúcich odbojových orgánov, ale vždy skutočne, presadzovaním foriem a prostriedkov vlastných robotníckej triede, prostriedkov masových a najúčinnjších. Tak napr. v januári 1941 Klement Gottwald vyzýval českú a slovenskú robotnícku triedu organizovať štrajky proti plieneniu národného hospodárstva hitlerovskou zberbou a proti vyhladzovaniu českého a slovenského ľudu.²⁴ Za celú druhú svetovú vojnu vyzýval Klement Gottwald robotnícku triedu, aby sabotovala výrobu a dopravu. Ako uvidíme ďalej, tieto formy boja robotníckej triedy boli skutočne základom, na ktorom sa rozvíjal a rástol odpor slovenského a českého ľudu. To zaistovalo vedúcu úlohu robotníckej triedy, masovosť odboja a aj jeho účinnosť. Pozdejšie, po prepadaní Sovietskeho svazu, Klement Gottwald dal jednoznačnú smernicu — organizovať ozbrojené odbojové skupiny, viesť partizánsku vojnu ako najúčinn-

²² Tamže, 221.

²³ Tamže, 200.

²⁴ Tamže.

nejšiu formu boja a pre národ najvýhodnejšiu, lebo dávala najväčšie možnosti zachrániť zdravé kádre národa pre budúcnosť.²⁵

Čím masovejším a mohutnejším sa stával odpor českého a slovenského národa, tým väčší sa ukazovala potreba celonárodnej odbojovej organizácie. Niekoľkoročná ideologicko-politická práca komunistickej strany v národe, odhaľovanie nemeckého drancovania a pomocníkov z radov Čechov a Slovákov priviedlo už r. 1941 k izolácii tejto skupiny zradcov a zapredancov v národe a k vytvoreniu národnej odbojovej jednoty, čím zase boli položené základy na tvorenie masových politických organizácií — národných výborov. Príznaky, ktoré svedčili o zmene postoja nás k okupantským vládam, boli: *príchod Heydricha do Čiech a na Slovensku vzbury slovenských vojakov r. 1941* proti vojne so Sovietskym svätom. „V českých krajinách nastal vystúpením Heydricha nový obrat, nová politická situácia. So systémom háchovštiny je nenávratný koniec...”²⁶

Izolácia kolaborantských skupín v národe bola jednou z podstatných podmienok vytvorenia národnej jednoty v odboji. Bola výslednicou toho hlbokého procesu prehodnocovania politiky všetkými skutočne demokratickými zložkami národa, ktorý prebiehal postupne od r. 1939. Preto Klement Gottwald, vychádzajúc z analýzy pomeru síl doma, vyzdvihol požiadavku vytvorenia národných výborov.

„Do nastávajúcich rozhodujúcich zápasov musí ísť náš ľud organizovaný. Tajné národné výbory na všetkých miestach, vytvorené všetkými podzemnými politickými organizáciami a skupinami, ktoré vedú proti okupantom boj, to je organizačná chrbtová kosť nášho národného odboja a záruka, že boj sa bude viesť jednotne, organizovane a tým čo najúčinnšie.”²⁷

Hoci všetka ťarcha pri organizovaní odboja ležala od začiatku na komunistickej strane, hoci komunistická strana jediná od samého začiatku vystúpila ako organizátorka a ak sa boj rozširoval, prehľboval, bolo to len zásluhou komunistickej strany, ako uvidíme ďalej, predsa komunistická strana nevylučovala z odboja ostatné politické strany a zložky a nenárokovala si výnimočné postavenie. Naopak, dejiny odboja svedčia o tom, ako vytrvalo strana presadzovala nielen nevyhnutnosť akčnej jednoty nás, ale aj jednoty politických predstaviteľov. Lebo, ako písal Klement Gottwald, „už teraz sú úlohy nášho domáceho odboja také veľké, že ani jedna z jeho zložiek ich nemôže zvládnuť sama a izolovane od inej”.²⁸

Takto komunistická strana vytvárala podmienky pre politickú jednotu v odboji.

Ešte jeden moment vplýval na rozvíjanie národnooslobodzovacieho boja. Bola to otázka československej štátnosti — spolunažívania našich národov v jednom štáte. Bolo nevyhnutné zaujať aj k tomuto jasné stanovisko, aby bola postavená hať nacionalistickým tendenciám. Proti separatistickým zradcom, podnecovaným z Berlína, Klement Gottwald postavil myšlienku o Československu ako prirodzenom štátnom zriadení, v ktorom

²⁵ Tamže, 247, 176, 212

²⁶ Tamže, 212.

²⁷ Tamže, 247.

²⁸ Tamže, 301.

sa štátne môžu vyžiť oba bratské národy.²⁹ Proti Benešovej nacionalistickej idei o československom národe postavil Klemnet Gottwald vedecké stalin-ské zdôvodnenie vzniku a existencie toho-ktorého národa, teda aj sloven-ského. Proti buržoáznonacionalistickému chápaniu myšlienky o rovnopráv-nosti Slovákov a Čechov ako v podstate rovnakom práve slovenskej buržo-ázie vykorisťovať „svoj“ ľud, postavil Klement Gottwald tézu o rovnakom práve Slovákov a Čechov bojovať proti spoločnému nepriateľovi, každý vo svojich špecifických vnútropolitických podmienkach po boku Sovietskeho sväzu. Komunistická strana nikdy nechápala otázku rovnoprávnosti izolo-vane od celého kruhu problémov demokratizácie spoločnosti a od otázky moci. Naopak, vždy zdôrazňovala tento spoločný záujem všetkých pracujú-cich republiky a stavala ho do popredia, čo zodpovedalo národným a štát-ným záujmom nášho ľudu. Len uplatnenie najširších demokratických práv pre všetkých pracujúcich republiky môže byť garanciou rovnoprávnosti a nijaké autonómie alebo decentralizácie, odtrhnuté od demokratizácie krajiny.

Takto správne stavanú otázku rovnoprávnosti, vychádzajúcu z túžby českého a slovenského ľudu žiť v spoločnom štáte, komunistická strana postavila do služieb národnooslobodzovacieho boja, do boja proti všetkému, čo bolo v prvej republike prehnité.

Tým sme vyjasnili teoreticko-politický základ, na ktorom sa rozvíjal boj našich národov za národnú slobodu a štátnu nezávislosť. Dejiny nášho odboja, ako uvidíme ďalej aspoň na jednom, dvoch príkladoch, svedčia o tom, že vedúca úloha komunistickej strany sa neprejavovala len v hrdin-skom boji samotných komunistov a že nielen tento boj jej zabezpečoval vedúcu úlohu, ale že vedúca úloha KSČ sa prejavovala už napr. v teoretic-kých názoroch na národnooslobodzovací boj nášho ľudu v druhej svetovej vojne. Celý národnooslobodzovací boj je dôsledné praktické uplatnenie le-ninskej teórie a taktiky revolúcie v epoche imperialistických vojen, maj-strovsky použitej komunistickou stranou v špecifických podmienkach čes-koslovenského odboja za druhej svetovej vojny.

*

Dňa 25. februára 1945 v reči *Pred návratom do vlasti* Beneš spomína, že pri organizácii odboja vychádzal z vlastnej „konceptie dnešného európ-ského vývoja ako celku“ a z „vlastného filozoficko-historického názoru o celej kríze dnešnej doby a dnešného sveta“.³⁰

Pozrime sa bližšie, aká to bola koncepcia.

Benešove názory na charakter druhej svetovej vojny a národnooslobo-dzovací boj sú roztratené po všetkých jeho prácach z druhej svetovej vojny. Najjasnejšie ich však vyložil v decembri 1940 pri začatí činnosti Štátnej rady v Londýne.

Pre Beneša je od samého začiatku charakteristické odmietanie So-vietskeho sväzu, ignorovanie jeho historickej úlohy a zápasu za udržanie

²⁹ Tamže, 303.

³⁰ E. Beneš, *Šest let exilu a druhé světové války*, Praha 1947, 412.

mieru, jeho vystúpenia na obranu práv malých národov. Praktický záver, ktorý urobil Beneš r. 1940 pre orientáciu odboja, nenecháva nikoho na pochybnostiach. „Ostatne, víťazstvo západu je jediná eventualita, ktorá by umožnila Európu zase *sociálne* (podčiarknuté — B. G.) skonsolidovať pomocou Anglicka a Ameriky a zabrániť buď úplnému chaosu sociálnemu, alebo bolševictvu, tentokrát nemeckému.”³¹

Beneš sa teda od samého začiatku pokúšal izolovať národnooslobodzovacie hnutie našich národov od Sovietskeho sväzu. Húževnate sa pridržal tejto koncepcie v celom jeho priebehu, čím oslaboval vieru v konečné víťazstvo, v spravodlivé odčinenie zrady spáchanej angloamerickými imperialistami v rokoch 1938—1939 a narobil hnutiu nesmierne škody pri presadzovaní praktických prostriedkov boja vo všetkých etapách národnooslobodzovacieho zápasu. Prakticky v čase vojny Beneš musel často ustupovať zo svojich pozícií. Avšak tým podlejšou sa stávala jeho koncepcia po každom víťazstve ľudových síl a Sovietskeho sväzu, tým zákernejší bol jeho postup pri presadzovaní praktických vymožeností odboja. Ustupoval vždy len vtedy, keď ho udalosti pritlačili k stene, aby sa ešte zákernejšie pokúsil ďalej zachrániť pozície buržoázie.

Videli sme, že Klement Gottwald už r. 1939 zdôrazňoval nevyhnutnosť boja a orientácie na Sovietsky sväz. Beneš ide úplne protichodne i v jednom i v druhom prípade. Neskoršie veľmi často zdôrazňoval a snažil sa ľahkoverným nahovoriť, že jeho politika v rokoch 1939—1941 nebola politikou „druhého železka”. Fakty a jeho vlastné skutky ho usvedčujú však zo lži: v decembri r. 1938 poslal Háchovi pozdravný telegram a blahoželal mu k prezidentskému stolcu okypťeného Československa. Sám sa vôbec netajil tým, že navrhol Háchu preto, lebo ho pokladal prakticky za schopného uskutočniť politiku Mníchova. Kolaborantská skupina to dobre využila na dezorientáciu českého a slovenského ľudu, odvolávajúc sa na Benešovú vôľu pri voľbe Háchu za prezidenta. V listoch priateľom a Háchovi (ktoré Beneš pašoval cez čs. vyslanectvo v Londýne, ktoré de iure priznával) Beneš radí predákovi vo vláde v Prahe, ako sa majú zachovať v rokoch 1938—1939.³² Teda nie odsúdenie, ale rady charakterizujú pomer dvoch táborov československej buržoázie v rokoch 1938—1939. Benešov postup je úplne v intenciách politiky angloamerického bloku v rokoch 1938—1939, keď sa zahraničná politika tohto bloku nachádzala v zajatí úsilia o uspokojenie Hitlera na úkor malých štátov a vnútri týchto štátov boli do popredia vyzdvihovaní otvorení kolaboranti a zradcovia, ako Quisling, Hácha, Antonescu, Paul Reynaud a i.

V čase poľsko-nemeckej vojny a „podivnej” anglo-nemeckej vojny v rokoch 1939—1940 Beneš dôsledne kráčal v šľapajách amerických imperialistov, dúfal v možnosť urovnania konfliktu, ba čo viac, spomenul aj možnosť návratu do Československa, v nádeji, že mu okypťené padne do náručia ako dar anglických lordov pri uzavretí prímeria s Nemeckom. Táto politika narobila v ľude nesmierne škody. Vytvárala ilúzie o nevyhnutnosti „spolupráce” s Nemeckom, nepomáhala upevňovať ducha odporu proti

³¹ Tamže, 35.

³² Tamže, 22—36, 77—82.

okupantom. Úplne jednomyseľne v tomto duchu vyčkávania a pasívnej rezistencie vyznievajú jeho reči z Londýna r. 1939 a 1940 k Slovákom a Čechom. Tak r. 1939 hovoril: „Ale buďte pritom opatrní a zdržanliví a nedajte sa teraz zbytočne vyprovokovať. Príde chvíľa, keď pád tohto neľudského režimu (t. j. protektorátu pozn. B. G.) sa dostaví tak isto ako nezvratne vychádza nad našou krásnou zlatou Prahou a našimi symbolickými Hradčanmi ranné slnce.“³³ Sentimentálne prirovnania mali tu zastrieť zradu na národe a jeho boji odvolávaním sa na automatický koniec fašizmu.

Neskoršie, r. 1940, hovoril: „Zatiaľ zachovajte pokoj a buďte pevní a istí svojím víťazstvom. Nedajte sa teraz zbytočne na nič vyprovokovať a pripravte sa na chvíľu, keď sa celá tá mocenská stavba nacizmu začne pod ranami víťaznej armády Spojencov (t. j. Angličanov — pozn. B. G.) rútiť...“³⁴ „... Vyčkajte tento čas pokojne a pevní.“³⁵

Konkrétnejšie doplnil tieto úvahy prejavom dňa 28. 10. 1940, ktorý smelo môžeme nazvať zlatým klincom v politike podlamovania ducha odporu na samom začiatku národnooslobodzovacieho zápasu: „Nežiadam dnes od vás vzbury a demonštrácie. Žiadam pevný a jasný postoj mužného a sebavedomého národa: Žiadam vernosť našej tisícročnej tradícii...“³⁶

Takto vyzerajú taktické smernice, ktoré Beneš presadzoval, vychádzajúc pritom zo svojich teoretických názorov na národnooslobodzovací boj. Bol dôsledný, a to nielen v oblasti vnútornej politiky, ale aj zahraničnej.

Beneš totiž veľmi často reklamoval seba ako „muža európskej politiky“, politiky kolektívnej bezpečnosti. Žalostne však vyzerá tento „spasiteľ“ európskeho mieru vo svetle historických udalostí, skutočne smerujúcich k zachovaniu mieru. Stačí uviesť, že r. 1939, keď Sovietsky sväz navrhoval veľmociam zvolať konferenciu o prostriedkoch na ohraničenie nemeckej agresie, Beneš ani len slovom nepodporil stanovisko Sovietskeho sväzu, naopak, nazval ho oportunistickým. R. 1940 spolu s ostatnými štvácmi pomáhal pri úplnej izolácii Sovietskeho sväzu, keď bol tento vylúčený zo Spoločnosti národov. Všetci skutoční vlastenci boli vtedy povinní hájiť stanovisko Sovietskeho sväzu a postaviť sa proti jeho vylúčeniu zo Spoločnosti národov, pretože slobodymilovné, ujarmené národy strácali jediného tlmočníka ich túžob v medzinárodnej organizácii. Beneš však ostával verný svojej koncepcii, z ktorej, ako sme videli, Sovietsky sväz bol vyškrtnutý. To ešte viac oslabovalo ducha odporu proti fašizmu, dezorientovalo ľudí, pomáhalo kolaborantom klamať národ, ako by za rozpútanie vojny bol zodpovedný Sovietsky sväz. Beneš vtedy jasne stál na stanovisku amerických imperialistov, ktorým veľmi záležalo na tom, aby podobná mienka o Sovietskom sväze kolovala po Európe.

Spolu s tým súvisí otázka vytvárania národnej jednoty. Klement Gottwald za prvoradú podmienku vytvorenia národnej jednoty v odboji pokladal odsúdenie háchovštiny a na Slovensku tisovsko-tukovského režimu.

³³ Tamže, 76.

³⁴ Tamže, 83.

³⁵ Tamže, 77.

³⁶ *Naším domů*. Rozhlasový prejav z Londýna 28. 10. 1940 (v Knižnici ÚDKSS).

V postoji k týmto režimom sa Beneš otvorene prejavil ako zarytý nacionalista. Kým si rozvoj národnooslobodzovacieho boja žiadal, aby obidva režimy boli odsúdené, Beneš tak urobil len v prípade slovenských kolaborantov, teda len v prípade jednej časti československej buržoázie. Takto postavená otázka hnala vodu na mlyn zradcovskej kolaborantskej skupine v Čechách a podporovala separatizmus a demagógiu slovenských fašistov. Obidve zradcovské skupiny to dôkladne využili pre svoj prospech. Tým najviac utrpela otázka československej štátnosti, otázka prirodzeného štátneho spolunažívania Čechov a Slovákov, ktorá v národnooslobodzovacom boji, hlavne pokiaľ ide o jeho cieľ, hrala prvoradú úlohu. Boj komunistickej strany za vytvorenie národnej jednoty v odboji toto Benešovo stanovisko sťažovalo. Ak sa komunistickej strane v Čechách a na Slovensku predsa podarilo vytvoriť národnú jednotu a izolovať zradcovské režimy, je to len výsledok jej húževnatej a vytrvalej politickovýchovnej práce. Beneš stál mimo tohto procesu a do národnej jednoty sa len postupne vlúdl, keď už nebolo iného východiska. Urobil tak spolu so svojimi partnermi až r. 1943 vo vyhlásení Štátnej rady, že sa dobrovoľná spolupráca s Nemcami vyhlasuje za zradu. Avšak zákon o súdení kolaborantov a zradcov bol prijatý až v apríli r. 1944.

Prvý raz bol Beneš prinútený ustúpiť r. 1941, keď fašistické Nemecko napadlo Sovietsky sväz. Československý ľud spojil svoje oslobodenie s Veľkou vlasteneckou vojnou, a preto, kto nechcel úplne stratiť dôveru ľudu, musel ísť v ústrety tejto viere v Sovietsky sväz. Beneš vtedy ustúpil a bol prinútený uzavrieť dohodu so Sovietskym sväzom o spolupráci vo vojne proti Hitlerovi. Avšak plnenie tejto dohody nebral vážne. Zdržiaval vytvorenie zpravodajskej siete v Československu, zato však dovolil, aby sa československá vojenská misia v SSSR stala špiónážnym centrom angloamerických rozvedok proti Sovietskemu sväzu. Záujmy československého ľudu si žiadali otvorenie druhého frontu. Beneš a vláda nikdy jasne a úprimne nepodporili požiadavku Sovietskeho sväzu na otvorenie druhého frontu. V tomto bode Beneš stál celkom na stanovisku angloamerických „spojencov“, zrádzajúcich svoje spojenecké úväzky. Politiku tohto obdobia charakterizuje cynický výrok bývalého prezidenta USA Trumana, vtedy ešte senátora: „Ak uvidíme, že vyhráva Nemecko, budeme pomáhať Rusku, ak bude vyhrávať Rusko, musíme pomôcť Nemecku. A tak nech sa oni vraždia čím dlhšie.“³⁷

Bol to čas nádejí, že Sovietsky sväz a Nemecko vykrvácajú, zoslabnú, vyčerpajú svoje sily a arbitrom v Európe sa stane automaticky silná Amerika a Anglicko. Avšak víťazstvá Sovietskej armády rozbíjali všetky plány, osou ktorých bolo zoslabenie alebo porážka Sovietskeho sväzu. Čoskoro sa ukázalo, že Sovietska armáda porazí fašistické vojská. Taká perspektíva sa nijako nezdala špekulujúcim emigrantom v Londýne. Vtedy Beneš veľmi horlivo presadzuje uskutočnenie poľsko-československej konfederácie. Pak-tovanie Beneša s poľskou vládou, ktorá sa nevzdala nárokov na zjednotené západné kraje Beloruska a Ukrajiny a bola teda nepriateľská Sovietskemu

³⁷ *Falšovateľa dejín*, Bratislava 1952, 46.

sväzu, odhaľuje Beneša ako zákerného nepriateľa Sovietskeho sväzu.³⁸ Konfederácia stredoeurópskych štátov s poľsko-československou ako jadrom bola len iná forma „sanitného kordónu“ okolo Sovietskeho sväzu. Ba čo viac, bola to ideálna forma pre rozpútanie nepokojov a ohovárania Sovietskeho sväzu, pretože v jej zárodku ležalo semeno štvanic proti Sovietskemu sväzu — neopodstatnené nároky poľskej buržoázie na staré ruské krajiny.

Dôsledná spojenecká politika Sovietskeho sväzu v druhej svetovej vojne a odbojové hnutie doma prinútili československú vládu zriecť sa všetkých podobných plánov a nastúpiť cestu aspoň predstieranej spolupráce. V decembri r. 1943 bola podpísaná zmluva o vzájomnej pomoci, priateľstve a povojnovej spolupráci medzi ČSR a Sovietskym sväzom. Československá vláda podpísala zmluvu jednak pod tlakom medzinárodných udalostí, hlavne víťazstiev Sovietskej armády, jednak pod tlakom hnutia, ktoré sa doma šírilo zásluhou komunistickej strany.

Po podpísaní československo-sovietskej zmluvy a po rozhovoroch s vedúcimi činiteľmi komunistickej strany v Moskve nastáva v tábore buržoázie mimoriadna aktivizácia. Začiatkom r. 1944 vo februári v reči v Štátnej rade Beneš formálne podporuje stanovisko a názory komunistickej strany. Uznáva národné výbory, vyzýva k partizánskej vojne.³⁹ V skutočnosti, ako dokazujú udalosti z ďalšieho obdobia národnooslobodzovacieho boja, Beneš nezložil zbrane, nevzdal sa svojich protiludových a protisovietskych manévrov a názorov, ale v skrytejších formách pokračuje v nich ďalej. To sa ukázalo hlavne v Slovenskom národnom povstaní.

V rokoch 1943—1944 už bolo zrejmé, že prestavba pomerov v Európe sa nebude môcť uskutočniť bez Sovietskeho sväzu, že bez ľudu už ani jedna vláda nebude môcť rozhodovať o prestavbe krajiny, pretože ľud si svojím bojom zabezpečoval účasť v rozhodovaní o osude svojej vlasti po vojne. Prirodzene, že podobná perspektíva nesľubovala československej buržoázii nič dobrého, čo Beneš veľmi dobre chápal. Preto sa pre neho stáva nevyhnutnosťou ak nie vylúčiť, aspoň maximálne ohraničiť úlohu komunistickej strany v oslobodzovacom boji a vplyv ozbrojených síl ľudového hnutia — partizánov, ako aj Sovietskeho sväzu. To sú príčiny aktivizácie londýnskej vlády na začiatku r. 1944 a neskoršie.

Najmarkantnejšie sa protiludová a protisovietska aktivizácia tábora buržoáznej emigrácie prejavila v bezprostredných prípravách a v samotnom povstaní slovenského ľudu, ku ktorému, ako sa Beneš presvedčil v Moskve, národnooslobodzovací boj na Slovensku nezadržateľne smeroval.

Benešovská koncepcia národného oslobodenia v čase druhej svetovej vojny svedčí o protiludových a protisovietskych úmysloch československej buržoázie. Teoreticky je pokračovaním masarykovskej legendy o organickom spojení a závislosti československej samostatnosti od západných tzv. demokracií. Jej porážka v národnooslobodzovacom boji znamená víťazstvo

³⁸ Zdeněk Fierlinger, *Ve službách ČSR*, II, 44—61, 93—112.

³⁹ E. Beneš, *Šest let exilu a druhé světové války*, Praha 1947, (Vystúpenie v štátnej rade dňa 3. 2. 1944).

teoretického myslenia proletariátu, teórie marxizmu-leninizmu nad buržoáznou teóriou o zmysle československých dejín, o úlohe Čechov a Slovákov v historickom vývine Európy.

III

Bojová činnosť komunistickej strany začína ešte r. 1938 zasadnutím krajinského vedenia strany na Slovensku 6. októbra 1938. Toto zasadnutie je veľmi predvídavý krok vedenia KSČ, ktorý, môžeme smelo povedať, zachránil pre národ jeho najpokrokovejšiu časť, tú časť, ktorá potom najlepšie a najpresnejšie dokázala sformulovať národné požiadavky v čase druhej svetovej vojny. Zasadanie krajinského vedenia, ako je známe, rozhodlo o prechode do ilegality,⁴⁰ a to práve včas, lebo už 9. októbra 1938 bola činnosť KSČ na Slovensku zakázaná, takže strana prijala prvý úder v plnej pohotovosti a mobilizácii. Napr. bratislavská organizácia strany a bratislavský oblastný výbor sa už 9. októbra na zasadnutí oblastného výboru pripravili na prechod do ilegality. Ešte výraznejšie vystúpila správnosť tohto kroku na jar r. 1939, keď objektívne podmienky pre podobné celoslovenské schôdze boli omnoho ťažšie, ale keď sa zase ukázala potreba úplného organizačného osamostatnenia slovenskej časti KSČ. Krajinské vedenie pre ilegálnu prácu na Slovensku, menované na žilinskej konferencii, bolo zamenené v marci r. 1939 Ústredným výborom KSS. Prvý ústredný výbor na čele so súdruhom Ďurišom pokračoval v plnení organizačných úloh podľa uznesení žilinského zasadania, schválených ústredným vedením KSČ. Obdobie plnenia organizačných úloh, budovania ilegálnej organizačnej siete ako hlavnej úlohy trvá takmer jeden rok — od októbra 1938 do konca r. 1939. Strana v tomto období neorganizovala rozsiahlejšie akcie a nezasahovala do politického života, a to preto, že bola do určitej miery izolovaná a bola by svoje kádre vystavovala pod priamy úder fašistického aparátu za cenu nepatrných úspechov. V súvislosti s týmto obdobím veľmi často vzniká nesprávny názor na činnosť strany ako na málo aktívne obdobie. Nemalú zásluhu na tom majú buržoázni nacionalisti, ktorým veľmi záležalo na zamlčaní tohto obdobia, pretože by sa ukázala ich nečinnosť a zradný postup. Naopak, toto obdobie je vyplnené veľmi čestnou a húževnatou prácou funkcionárov, nespočetnými cestami, schôdzami na tajných bytoch, výberom nových kádrov a pod.⁴¹ Príčinou toho je aj nesprávna predstava o procese prechodu do ilegality, zjednodušený názor, ako by vec bola vybavená vyhlásením strany za ilegálnu. Zatiaľ však zasadanie v Žiline v októbri 1938 bolo len začiatkom procesu, ktorého konečným výsledkom bola ilegálna sieť straníckych organizácií. V podmienkach teroru to bola práca nesmierne ťažká a zdĺhavá. Ved' išlo napr. o výber nových vedúcich kádrov v miestnych organizáciách, v okresoch a krajoch, pretože starí exponovaní súdruhovia museli byť izolovaní od novej organizačnej siete práve preto,

⁴⁰ Z materiálov ÚV KSS.

⁴¹ Z materiálov ÚV KSS.

že boli známi. Išlo koniec-koncov o zrušenie starých legálnych spojení s masovými organizáciami a o nadväzovanie nových. To len oddaľovalo izolovanosť strany ako celku. Rozhodujúcim činiteľom tu, pravda, bol nový pomer síl v krajine.

Nesmieme si zakrývať tú skutočnosť, že ľudákom sa podarilo vytvoriť si akú-takú oporu, hlavne vďaka bývalým vládnym stranám, ktoré v snahe po účasti vo vláde v novom štáte nebojovali proti separatistickým snahám ľudovej strany. Na tomto mieste stačí poukázať na výpovede predstaviteľov vládných strán v procese s Tisom, hoci tam mali za úlohu svedčiť v úplne inom smere.⁴²

Drobná a stredná buržoázia, ktorá prevládala v našich mestách, roztratená v rôznych politických stranách, nehrala samostatnú úlohu, čo vyplývalo z jej ekonomickej závislosti od veľkokapitálu, závislosti drobného a stredného vlastníka, jednou nohou stojaceho na kraji biedy, druhou ťahajúceho sa za buržoáznym svetom. Už V. I. Lenin poukázal na túto dvojitú tvár maloburžoázie, z čoho vyplýva, že je nestálym spojencom. V čase dvíhajúcej sa revolučnej vlny podporuje proletariát proti kapitálu, v čase ústupu sa stáva obeťou sociálnej demagógie a anarchizmu. Na jar r. 1939, v čase zosilneného nástupu svetovej reakcie, táto sociálna vrstva tvorila sociálnu oporu ľudáctva a dopĺňala rady jeho ozbrojených síl.

Stredné a drobné roľníctvo, ktoré v predmníchovskej republike upelo pod dvojnásobným jarmom jednak lacnejších poľnohospodárskych produktov českého poľnohospodárstva, jednak nedostatku pôdy, ako aj pod drahotou priemyselných výrobkov, stalo sa do určitej miery obeťou fašizujúcich kulakov a katolíckeho duchovenstva, vo svojej väčšine ekonomickeou povahou tiež kulackého — stredná rozloha farských majetkov tvorila vtedy 20—25 ha ornej pôdy a pasienkov, okrem lesov. Idea súkromného vlastníka o pokojnom hospodárstve, neohrozovanom kapitálom, bola u časti slovenských roľníkov zásluhou fašizujúcich sociálnych demagógov transformovaná na boj „proti Čechom“.

Časť robotníckej triedy, dezorganizovaná zradcovským postupom vedenia socialistických reformistických strán v čase Mníchova a v októbri 1938, keď tieto odmietli návrh KSČ na generálny štrajk proti separatizmu a rozbihačskej politike ľudákov, prechádzala ku Komunistickej strane; časť ostávala indiferentnou a časť vplyvom sociálnej demagógie prešla k ľudákom. A tak len časť robotníckej triedy, vedená KSČ, správne ocenila podstatu prevratu v marci r. 1939. Avšak síl pre rozhodný úder bolo málo, lebo ani strana, ako sme videli, nebola dostatočne pripravená, aby mohla viesť masu na jar r. 1939. Taký bol pomer síl r. 1939, za ktorého sa slovenským fašistom pomerne ľahko podarilo dostať sa k moci a za ktorého sa strana nachádzala v procese prechodu do ilegality.

Završením tohto obdobia života strany v ilegalite boli *Smernice pre vnútrostranícku organizačnú a ideologickú kampaň*,⁴³ vydané vedením strany v októbri 1939. Smernice obsahujú názor strany na vývoj medzinárodnej situácie v čase Mníchova a po ňom, zhŕňajú skúsenosti z budovania stra-

⁴² *Pred súdom národa* II, 4—8, 71—85.

⁴³ Z materiálov ÚV KSS.

nických organizácií a práce strany v ilegalite. Súčasne však tieto smernice znamenajú veľmi dôležitý medzník v zápase o zahraničnopolitickú orientáciu odboja československého ľudu na domácej pôde, o orientáciu na SSSR. Práve r. 1939 začína londýnska emigrácia s ustanovovaním zahraničných odbojových orgánov, otvorene participujúcich na politike angloamerických imperialistov. V októbri 1939 bol v Paríži ustanovený Československý národný sbor, ktorého kompetenciu vymedzil dr. Beneš v liste lordovi Halifaxovi 20. 12. 1939:

1. zastupovať čs. ľud v zahraničí,
2. zariadiť všetko potrebné pre organizáciu čs. armády vo Francúzsku.⁴⁴

Rozbor politickej situácie v čase Mníchova a hlavne okolností, ktoré viedli k uzavretiu sovietsko-nemeckého paktu o neútočení, objasnenie dôslednej mierovej politiky SSSR — to je odpoveď strany na prvé pokusy buržoáznej emigrácie vziať národnooslobodzovací boj čs. ľudu do okruhu angloamerickej politiky.

Ako sme už povedali, *Smernice pre vnútrostranícku organizačnú a ideologickú kampaň*, ktoré vydal v októbri 1939 prvý Ústredný výbor KSS (Ďuriš, Osoha, Benada), znamenajú koniec jednej etapy ilegálneho života a boja komunistickej strany a súčasne sú začiatkom novej etapy, obdobia zápasu za vytvorenie jednoty robotníckej triedy v bojoch proti vykorisťovaniu, za každodenné požiadavky robotníckej triedy. Toto obdobie je však aj obdobím húževnatej a konkrétnej ideologickej práce strany v národe za izoláciu fašistickej vlády. Pravda, rozhodným činiteľom aj v tomto prípade je začínajúca zmena v pomere triednych síl na Slovensku.

Skúšobným kameňom sociálnej opory ľudáctva bolo vypovedanie vojny Poľsku v septembri 1939, keď táto opora ľudáctva dostáva vážne trhliny a začína sa rozpadávať. Výrazom odporu proti vojnovej politike Tisovej vlády boli vzbury vojakov v Kežmarku, v Levoči, v Ružomberku a Kremnici r. 1939. Je veľmi príznačné a nepriamo svedčí o vojnovom charaktere tzv. slovenského štátu, že armáda ako prvá zložka štátneho aparátu začína vypovedávať poslušnosť. Svedčí to však aj o tom, aké dôležité bolo venovať armáde pozornosť zo strany odbojových zložiek, predovšetkým komunistickej strany ako jedinej organizovanej odbojovej zložky.

Vojna proti Poľsku, zosilnené prenikanie nemeckých firiem do hospodárstva, zvyšovanie cenovej hladiny životných potrieb takmer o 40—50%, obmedzovanie nákupu predmetov dennej potreby r. 1940, pokles reálnej mzdy, vzrast čierneho obchodu a špekulácie, zvýšenie dodávok malovýrobcov a obmedzenie voľného odpredaja — to všetko bol veľmi konkrétny materiál pre stranícku propagandu a ideologický boj strany v tomto období. Rok 1940 je skutočne rokom prenikavých úspechov strany pri vytváraní jednoty robotníckej triedy a v straníckej propagande. Začína vychádzať ústredný orgán KSS *Hlas ľudu* a celá séria ilegálnych novín v okresoch a krajoch (v Bratislave časopis pre robotníkov *Kladivo*). Prvé výročie vyhlásenia tzv. slovenského štátu využíva strana ako príležitosť povedať ľudu pravdu o ňom. V marci 1940 vychádza rozsiahly leták *Ohlas Komunis-*

⁴⁴ E. Beneš, *Šest let exilu a druhé světové války*. Prílohy.

*tickej strany k slovenskému národu.*⁴⁵ Leták je celým svojím obsahom namierený na odhalenie kapitalistickej, vykorisťovateľskej podstaty tzv. slovenského štátu a jeho vazalskej závislosti od fašistického Nemecka. Strana privoláva ľud do protiútoky proti fašistickej vláde. Z toho vyplývajú, prirodzene, aj závery pre praktickú politiku KSS a heslá mobilizujúce masy, predovšetkým robotnícku triedu. V *Ohlase* strana takto stavia úlohy:

„Preto tak ako za dvadsať rokov my, komunisti, aj teraz neúnavne povedieme tento boj za hospodárske a sociálne požiadavky pracujúcich, aby sme vynútili okamžité zvýšenie miezd a platov a nie drahotnú výpomoc! Surovinu nie pre Nemecko, ale pre Slovensko! Ani jeden závod nesmie byť zastavený! Pre nezamestnaných riadnu prácu na Slovensku a nie otroctvo v Nemecku! Slobodu práce a nie nútenú prácu pod terorom HG!... Slobodu robotníckym organizáciám! Znížiť ceny a lacné potraviny!... Samospráva ľudu a nie fírerov a diktatúru! Prepustiť politických väzňov a zavrieť korupčníkov!“⁴⁶

V tomto ohlase je zverejnená aj platforma Komunistickej strany Slovenska, ktorá mala byť platformou jednotného ľudového frontu.⁴⁷ Spomenieme aspoň niekoľko bodov tohto programu, aby sme lepšie pochopili podstatu husákovskej zrady a rozdiel medzi dohodou z Vianoc r. 1943 a politikou komunistickej strany:

1. spoločný boj za odstránenie nemeckého potlačovacieho aparátu zo Slovenska,

2. spoločný boj proti rabovaniu Slovenska nemeckým imperializmom,

3. spoločný boj proti režimu Tuku a Tisu za novú demokratickú vládu ľudu,

4. slobodné demokratické voľby do nového snemu, ktorý zvolí demokratickú vládu a rozhodne v otázke veľkozávodov, veľkostatkov, bánk, kaštieľov, veľkoobchodov, práce, daní, dlhov a bytov,

5. spoločný boj proti hospodárskemu a sociálnemu nivočeniu Slovenska, proti okrádaniu ľudu o všetky práva, proti národnokultúrnemu útlaku slovenského národa,

6. bratská spolupráca so Sovietskym sväzom a ostatnými národmi, ktoré pracujú za mier a oslobodenie ľudstva.⁴⁸

Bol to krásny, konkrétne formulovaný program národného obrodnenia v XX. stor. V *Ohlase* je vyslovená po prvý raz aj myšlienka o národných výboroch ako organizačnej forme ľudovej jednoty pre plnenie týchto konkrétnych úloh odboja. Nedostatočne a bojzhlivo je však v *Ohlase* formulovaná myšlienka spoločného boja s českým národom, myšlienka česko-slovenskej štátnosti.

Séria štrajkov r. 1940 bola odpoveďou proletariátu a organizácií strany na túto výzvu prvého Ústredného výboru KSS. Táto séria štrajkov za zvýšenie miezd vrcholí 30. októbra 1940 štrajkom v Handlovej, ktorý prerástol v politický štrajk proti prechodu handlovského uhoľného revíru do nemeck-

⁴⁵ Sborník ÚSNP II, 1950, č. 1, 56–57.

⁴⁶ Tamže.

⁴⁷ Tamže, 55.

⁴⁸ Tamže, 57.

kého vlastníctva. Handlovský štrajk má veľmi významné miesto v dejinách národnooslobodzovacieho boja. V Handlovej už priamo dokumentačne možno dokázať vedúcu úlohu strany,⁴⁹ čo znamená, že strana sa stáva masovou silou, že vedie za sebou robotnícku triedu a môže ju viesť na celom Slovensku. V Handlovej 30. októbra 1940 robotnícka trieda bola postavená tvárou v tvár celému štátnemu aparátu na čele s ministrom Machom, ktorý ju takto poučil, že niet rozdielu medzi vykorisťovateľskými triedami ČSR a tzv. slovenského štátu. Handlovský štrajk bol dovŕšením jednej etapy v dejinách robotníckeho hnutia v čase tzv. slovenského štátu. lebo skoncoval s ilúziami robotníckej triedy o povahe tzv. slovenského štátu. Politická kríza sa prehĺbila. Starými, lžisocialistickými rečami už nebolo možné udržať robotnícku triedu v pokornom poddanstve. Nesmieme zabúdať, že pri vzniku tzv. slovenského štátu fašistická propaganda ho proklamovala ako prostriedok, ktorý mal skoncovať s odvekou biedou slovenského ľudu. Handlovský štrajk práve pre svoj široký ohlas skoncoval s týmito ilúziami.

Ozvenou boja robotníckej triedy r. 1940 bola aj vládna kríza a rozpory v ľudovej strane, ktoré skončili Hitlerovým zásahom do vnútorných vecí tzv. slovenského štátu 20. júla 1940 v Salzburgu.

Tieto úspechy robotníckej triedy a strany, rast jej vplyvu na masy sú zhodnotené v *Smerniciach*,⁵⁰ ktoré vydal ešte prvý Ústredný výbor tesne pred napadnutím Sovietskeho svazu: „Pripravme stranu pre rozhodný boj.“ *Smernice* kriticky hodnotia predchádzajúce obdobie — obdobie z konca r. 1939. Stranícke vedenie konštatuje, že sa podarilo „zaktivizovať trpnú nespokojnosť v denných bojoch, ... podarilo sa po celom Slovensku rozvinúť mohutné hnutie za zvýšenie miezd a plátov ... Správne a úspešne sme odhaľovali úlohu ľudáckej buržoázie a viedli boj proti jej režimu, zosilnili sme politický vplyv strany. V zabezpečovaní spojenia s ľudom a národom sme v niektorých závodoch dosiahli zjednotenie robotníctva pod našim politickým vedením ... V budovaní skutočnej boľševickej ilegálnej organizácie v okresoch a závodoch dosiahli sme v dvoch oblastiach niektoré cenné výsledky ... Strana organizačne vzrástla a bola posilnená.“ Vedenie strany súčasne upozorňuje, že nastupuje obdobie revolučnej krízy, ktoré musí zastihnúť stranu pripravenú. Aby boli splnené podmienky pripravenosti strany, treba splniť tieto úlohy:

1. ukončiť zjednotenie robotníckej triedy ako rozhodujúcej sily v národnorevolučnom hnutí,

2. skoncovať s úzko sektárskymi požiadavkami, formami, metódami a taktikou boja, odvážne spájať každodenné požiadavky s požiadavkami národnorevolučného oslobodzovacieho boja,

3. zaistiť spojenie s roľníctvom a masovými organizáciami,

4. okamžite uskutočniť nútené uznesenia o utvorení národných výborov a výborov robotníckej jednoty,

5. budovať organizačnú sieť hlavne na závodoch a prísne dodržiavať všetky smernice o konšpirácii.⁵¹

R. 1941 prichádza na Slovensko súdruh Široký práve v čase zvýšeného

⁴⁹ Z materiálov ÚV KSS.

⁵⁰ Tamže.

⁵¹ Tamže.

teroru a prenasledovania pokrokových a demokratických zložiek národa. Čoskoro po príchode je však súdruh Široký zradený v Banskej Bystrici a spolu s ním aj prvý Ústredný výbor KSS. Bola to ťažká rana pre stranu, ktorá ju zastihla práve v čase prepadu Sovietskeho sväzu. Činnosť strany bola dosť ochromená, lebo bola prezradená aj tlačiareň Hlasu ľudu.

Napadnutie Sovietskeho sväzu fašistickým Nemeckom a vypovedanie vojny Sovietskemu sväzu vytvorilo v krajine novú situáciu. Vzrástli výdavky štátnej pokladnice na vojnové ciele, čím sa nevyhnutne zdvihla daňová hladina a klesli mzdy. Mnohé továrne prešli na vojnovú výrobu, čím sa zužoval vnútorný trh, zbavený niekoľkých druhov tovarov (hlavne mäsových výrobkov a textilu). Bola zavedená kontrola nad poľnohospodárskou výrobou, obmedzený voľný odpredaj a zavedený obmedzený úver. Vzrástla zadlženosť malých a stredných roľníkov a počet exekučného vymáhania daní a dlžôb.

Tento zvýšený útlak najširších ľudových mas umožnil vytváranie národnej odbojovej jednoty, lebo protest národa proti vojnovej politike vlády sa stával čím ďalej tým masovejším.

V tom čase druhý Ústredný výbor KSS, plniac smernice prvého Ústredného výboru KSS, prechádza od propagandy jednotného ľudového frontu k praktickým pokusom o organizovanie ústredného orgánu tohto frontu. Strana prechádzala k vyššej etape národnooslobodzovacieho boja, ktorého úlohy už nemohla zvládnuť sama, ale nechcela upadnúť do separatizmu.⁵² Neúspech, s ktorým sa strana stretla u väčšiny bývalých politických činiteľov z prvej republiky, bohužiaľ, priviedol k určitým sektárskym chybám v strane, najmä k vyzdvihnutiu hesla Za sovietske Slovensko, takže mnohé stranícke organizácie prevzali na seba funkciu národných výborov. Pri tom však vedľa týchto národných výborov vznikali po dedinách a mestech národné výbory bez straníckeho vplyvu. Tak sa napr. stalo, že v Martine pracovali dokonca tri národné výbory, v Poprade a v Spišskej Novej Vsi dva. Ba na mnohých miestach, ako napr. v Baťovanoch, strhli na seba iniciatívu skryté protiludové živly.⁵³

R. 1942 postihlo stranu niekoľko ťažkých úderov. V júli bol zatknutý druhý a čoskoro na to i tretí Ústredný výbor KSS. Technický aparát straníckeho vedenia bol takmer úplne likvidovaný. Práve v tomto ťažkom období pre stranu sa ukázali plody práce rokov 1939—1941. Krajské a okresné vedenia, nehľadiac na prenasledovanie, vyvíjali ďalej činnosť, plniac smernice z r. 1941 a smernice druhého Ústredného výboru KSS o tvorení partizánskych, jánošíkovských družín. Z tohto obdobia sa zachovali významné dokumenty straníckej politiky:

1. *Ohlas k slovenskému národu ku dňu 14. marca 1942*,⁵⁴

2. *Ohlas k 1. máju 1942*,⁵⁵

3. *motáky súdruha Širokého z júna 1942*.⁵⁶

⁵² Sborník ÚSNP I, 1949, č. 4, 200—237.

⁵³ AÚDKSS, Kroniky.

⁵⁴ Sborník ÚSNP I, 1949, č. 4, 239.

⁵⁵ Z materiálov ÚV KSS.

⁵⁶ V. Široký, *Za šťastné Slovensko v socialistickom Československu*, Bratislava 1952, 51—61.

Všetky tieto dokumenty sú dokumentami vyššieho štádia, ba možno povedať najvyššieho, lebo sú preniknuté myšlienkou a výzvou k ozbrojenej forme boja a k sabotovaniu vojnovéj výroby. Porážky fašistickej armády na východnom fronte, prechody slovenských vojakov k Sovietskej armáde, prenasledovanie straníckych pracovníkov a vytvorivšia sa národná jednota v národnooslobodzovacom boji len potvrdzovali správnosť orientácie na ozbrojenú formu boja. Veľmi často sa prechod vojakov Slovákov k Sovietskej armáde charakterizuje len ako svedectvo o rozchode slovenského národa s politikou tzv. slovenského štátu. Treba myslím vidieť aj inú stránku tohto javu, a to dôkaz, že bolo nevyhnutné vytvárať partizánske skupiny už doma, kde by sa stali záchytnými stanicami pre zbehnúvších vojakov, rozhodnutých nebojovať proti Sovietskej armáde. Práca strany v armáde nebola dovedená do dôsledkov, hlavne v rokoch 1943—1944, o čom bude reč ďalej. Ešte druhý Ústredný výbor KSS na jar r. 1942 vydal smernice pre tvorenie partizánskych skupín, ktoré aj vznikali.⁵⁷ Ich jadro tvorili ilegálni pracovníci, komunisti. Súdruh Šverma v známom článku *Ještě o nutnosti partyzánského boje* uvádza pádne dôvody pre túto formu odbojovej činnosti.

1. Je to najúčinnější forma boja, ktorá postihuje a ochromuje vojnovú mašineriu nepriateľa.

2. Národná jednota dostáva v partizánskom boji veľmi konkrétne úlohy a nevybíja sa v lokálnych, miestnych úlohách.

3. Partizánske skupiny sú najlepšou ochranou kádrových ilegálnych pracovníkov.⁵⁸

Avšak správna politika straníckeho vedenia, orientujúceho organizácie na vidieku na tvorenie partizánskych skupín, bola pretrhnutá vplyvom buržoázných nacionalistov r. 1943, ktorí sa aj zásluhou toho, že bratislavský kraj skoro výlučne doplňoval vedenie strany po zatýkaní, dostávajú do ústredného výboru strany. Od toho momentu nastupuje obrat v politike vedúceho orgánu strany. Husák a Novomeský sa vlúdili do národnooslobodzovacieho hnutia a do strany s vlastnou „odbojovou“ koncepciou, s vlastným názorom na jeho organizovanie a oslobodenie Slovenska od fašistickej nadvlády. Husák a Novomeský ako individualisti, ktorým je cudzia myšlienka proletárskej a straníckej disciplíny, nepodriadili sa uzneseniam a smerniciam predchádzajúcich vedení. V tom spočíva prvý krok zrady buržoázných nacionalistov.

Ako sme videli — ak odhliadneme od niektorých chybných hesiel — v podstate správna odbojová politika strany dosiahla i napriek obetiam veľmi cenné úspechy v rozvíjaní masového odporu a v organizovaní tohto odporu. Preto je iste nie náhodné, že od r. 1943 nastáva na Slovensku významné zátíšie, niet významnejších odbojových činov. Tomuto zátíšiu sa predovšetkým radoval minister vnútra Mach a ako sám hovorí, je presvedčený, že je to zásluha rozumných odbojových činiteľov.⁵⁹ Zátíšie na Slovensku vyhovovalo predovšetkým hitlerovcom, ktorí si tu zriadili akési rekreačné stredisko jednak pre nemecké deti, jednak pre frontových dovolenkárov a nie v poslednom rade aj pre niektorých vládnych činiteľov.

⁵⁷ Z materiálov ÚV KSS.

⁵⁸ J. Šverma, *Za socialistickou vlast*, Praha 1950, 303—310.

⁵⁹ *Před soudom národa* I, 96.

Bolo by, pravda, nesprávne a nezodpovedalo by objektívnej pravde, keby sme činnosť piateho Ústredného výboru KSS⁶⁰ posudzovali len z hľadiska činnosti buržoázných nacionalistov. Členom piateho Ústredného výboru KSS, posledného ilegálneho vedenia strany, bol aj Karol Šmidke, ktorého vyslal na Slovensko sám Klement Gottwald spoločne s Karolom Bacílkom. Súdruh Bacílek bol poverený zpravodajskými úlohami, súdruh Šmidke zas viesť politickú prácu strany. Súdruh Šmidke spočiatku plnil Gottwaldove smernice. Obnovoval sieť ilegálnych organizácií, pretrhnutú zatýkaním. Budoval nové krajské vedenia, dochádzal do okresov na tajné schôdzky, dával v podstate správne inštrukcie pre tvorenie národných výborov a organizovanie partizánskych skupín. Šmidkeho meno sa veľmi často vyskytuje v zápiskoch a pamätiach odbojovej činných súdruhov ešte pred povstaním. Tak napríklad r. 1944 organizuje schôdzku okresného vedenia strany v Banskej Štiavnici,⁶¹ ďalej v okrese Poprad,⁶² Brezno,⁶³ Zvolen,⁶⁴ Martin.⁶⁵ Nakoniec sa však i on dostáva do rozporu s gottwaldovskou líniou v národnooslobodzovacom boji. Zanecháva organizovanie pracujúcich, a čo je najdôležitejšie, partizánskych skupín ako ozbrojenej sily ľudového odporu a ľudovej jednoty a orientuje sa na organizovanie prevratu pomocou slovenskej armády.⁶⁶ Tým, samozrejme, bola ochromená činnosť vytvárania partizánskych družín, v armáde sa neorganizovali odbojové skupiny z vojakov a dôstojníkov, ktoré by zásobovali partizánov zbraňami a dopĺňali ich rady; čiže podstata Šmidkeho chýb tak isto spočíva v neplnení smerníc jednak Klementa Gottwalda a jednak predchádzajúcich ústredných výborov, ktoré boli správne, pretože zaručovali masovosť odboja a vedúcu úlohu robotníckej triedy v ňom, ako aj v tom, že prenechal vedenie strany Husákovi.

Dialektika v živote každého straníka je však taká, že keď neplní uznesenia strany, nebojuje za ich uskutočnenie, nevyhnutne sa dostáva na platformu politiky buržoázie, i keď subjektívne jeho úmysly by boli aj najčestnejšie. To, pravda, neplatí o buržoázných nacionalistoch, u ktorých nemôžeme hovoriť o chybách, ale o zradných úmysloch na záujmoch robotníckej triedy a národa. Buržoázni nacionalisti ešte mesiac pred povstaním, ako uvidíme ďalej, presadzovali v odboji svoju, tretiu koncepciu národnooslobodzovacieho boja.

Stranícke organizácie v okresoch a závodoch ani za týchto okolností neostávali však bez správneho vedenia. Taká technická vymoženosť, ako je rádio, umožnila moskovskému vedeniu vplývať na činnosť straníckych organizácií a správne usmerňovať ich politiku v národnooslobodzovacom boji pred povstaním.⁶⁷

⁶⁰ Členmi piateho ÚV KSS boli Husák, Novomeský a Šmidke.

⁶¹ AÚDKSS, fascikel Banská Štiavnica—Nová Baňa.

⁶² AÚDKSS, fascikel Poprad, Kežmarok.

⁶³ Tamže, fascikel Horná Lehota.

⁶⁴ Tamže, fascikel Zvolen, Modrý Kameň.

⁶⁵ Tamže, fascikel Vrútky, Martin.

⁶⁶ Tamže, zpráva poslancu Uhlířa Štátní rade v Londýne. Pozri aj Zd. Fierlinger, *Ve službách ČSR*, II, Praha 1949, 327—334.

⁶⁷ AÚDKSS, Kroniky.

V druhej polovici r. 1943 po príchode súdruha Šmidkeho na Slovensko bol zostavený piaty a posledný ilegálny Ústredný výbor KSS v zložení: Husák, Novomeský, Šmidke. Pre každého člena strany bolo by samozrejmosťou pokračovať v plnení smerníc a uznesení predchádzajúcich vedení, alebo, pokiaľ by ich pokladal za nesprávne, kriticky sa s nimi pred stranou vyrovnáť. Ani jedno ani druhé sa v tomto prípade nespĺnilo. Strane bola vnútená nová politika, o triednej podstate ktorej, i keď niet zvláštneho dokumentačného materiálu, môžeme usudzovať podľa jej praktických opatrení.

Predchádzajúce vedenia strany pripravili subjektívne i objektívne podmienky pre masový rozvoj partizánskej ozbrojenej vojny ako najvyššieho štádia národnooslobodzovacieho boja.

Všetky predchádzajúce vedenia strany vyhlásili za konečný cieľ národnooslobodzovacieho boja obnovenie nezávislosti Československej republiky cestou masového odporu a za vedúcej úlohy proletariátu.

Všetky predchádzajúce vedenia podporovali a propagovali tvorenie národných výborov ako organizačnej formy ľudového protifašistického frontu na základe konkrétnych úloh vyplývajúcich z platformy komunistickej strany, uverejnenej v *Ohlase k 14. marcu 1942*.

Treba poznamenať, že i keď sa vyskytli omyly a chyby, odbojová politika KSS najlepšie formulovala a vyjadrovala národné požiadavky, komunisti boli avantgardou odboja, okolo ktorej sa zoskupovali všetky ostatné zložky. Sektárstvo (myšlienka *Za sovietske Slovensko*) je práve preto sektárstvom, že nie je politikou strany. Preto treba zdôrazniť, že to bola predovšetkým a jedine politika komunistickej strany, ktorá pripravila povstanie práve preto, že národnooslobodzovací boj svojou vytrvalou a hrdinskou činnosťou od r. 1938 urobila masovou záležitosťou, vecou všetkého pracujúceho ľudu. To sú historické podmienky zrady buržoázných nacionalistov v odboji v tom zmysle, že aj historicky aj politicky už boli prekonané všetky ostatné formy odboja a ostávala jediná správna a účinná forma — masový partizánsky ozbrojený boj. Buržoázni nacionalisti však sabotovali túto formu, čím spôsobili odboju nesmierne škody. O teoretických a triednych základoch tejto zrady sme už hovorili v úvode. Bude preto správne vyhlásiť odbojovú politiku buržoázných nacionalistov za tretiu koncepciu v národnooslobodzovacom boji, ktorá nemá nič spoločného s politikou strany a robotníckej triedy, až na niekoľko terminologických obdôb vo formulovaní úloh národnooslobodzovacieho boja, čím, pravda, bola maskovaná triedna podstata tejto koncepcie. Koncepcia buržoázných nacionalistov sa dá celkom presne vymedziť aj chronologicky, a to od vládnenia sa buržoázných nacionalistov do vedenia strany, t. j. od druhej polovice r. 1943 až do augusta r. 1944, kedy, prinútení okolnosťami, hlavne rozmachom masového ozbrojeného boja, buržoázni nacionalisti splývajú s exponentmi londýnskej vlády na Slovensku.

Ešte v septembri r. 1943 bola utvorená prvá Slovenská národná rada, zložená výlučne z agrárnikov a buržoázných nacionalistov, až na Šmidkeho. Politickým programom tejto skupiny bola tzv. dohoda z Vianoc r. 1943.

Je zaujímavé a iste nie náhodné, že dohoda bola uzavretá práve v decembri 1943, teda po podpísaní československo-sovietskej zmluvy. Strach, že by snád buržoázni nacionalisti boli vyradení z účasti vo vláde v povojnovej republike českou buržoáziou, nútil ich k zaktivizovaniu činnosti, čoho výrazom bola uvedená dohoda a pozdejšie usilovné zakladanie národných výborov, ktoré by sa nachádzali výlučne pod ich vplyvom a boli by poslušnými nástrojmi ich politiky.⁶⁸ Spojenci skupiny buržoázných nacionalistov s alibistickou fašistickou skupinou Mach-Sokol potvrdzujú výpovede Macha, Sokola, Karvaša, Čarnogurského, Ursínyho v procese s Tisom,⁶⁹ kde napr. Ursíny priznáva, že sa rozprával s Machom o politických veciach.⁷⁰ Poslanec slovenského snemu P. Čarnogurský na otázku obžalobcu: „Kto v HSLS reprezentoval kridlo, ktoré chcelo návrat ČSR?“, odpovedá: „Bol to Sokol, ktorý sa zúčastňoval na tajných poradách s Ursínym, Karvašom, dr. Zatkom a i. Tieto porady smerovali k obnoveniu ČSR.“⁷¹ O taktických prostriedkoch pre dosiahnutie cieľov tejto skupiny vypovedá Sokol v odpovedi na otázku obžalobcu, či by slovenský snem bol vyhlásil návrat Slovenska do ČSR: „Tvrdím, že áno.“⁷² Sám bol pripravený urobiť tak v príhodnej chvíli. Keď uvažíme, že Sokol podpísal aj vyhlásenie prvej Slovenskej národnej rady o spolunažívaní Čechov a Slovákov v novej Československej republike, ktoré bolo odoslané do Londýna r. 1943, spojitost buržoázných nacionalistov s touto klikou vládnucej slovenskej buržoázie je zrejmá. Aj Husák mal priame spojenie s Machom cez Novomeského, čo tento vôbec netají.⁷³ V lete r. 1944 pristupujú buržoázni nacionalisti ku konkretizovaniu svojho plánu. 26. júna 1944 bola v Bratislave schôdza buržoázných nacionalistov s vojenskými predstaviteľmi tzv. slovenského štátu, s plukovníkom Imrom a Talským. Imro a Talský mali zaistiť plán vojenského prevratu.⁷⁴

Súčasne však po Benešovej reči v Štátnej rade v Londýne 3. februára 1944 začína vyvíjať aktívnu činnosť na Slovensku aj londýnska skupina buržoázných emigrantov. Zo začiatku r. 1944 je to predovšetkým čulá zpravodajská činnosť cez rádiostanice Oto a Vít.⁷⁵ Protisovietska politika londýnskej emigrácie nachádza výraz v organizovaní vojenského prevratu na Slovensku. Ingrov zpravodajca na Slovensku major Krátky bol poverený nájsť medzi dôstojníkmi slovenskej armády spoľahlivého — z hľadiska politiky Londýna — dôstojníka. Major Krátky na jar 1944 nadväzuje spojenie s podplukovníkom generálneho štábu slovenskej armády Golianom a už 12. mája žiada o oficiálne menovanie Goliana za veliteľa vojenského ústredia na Slovensku.⁷⁶ Takto v prvej polovici r. 1944 existovali na Slovensku dve centrá buržoázneho tábora, ktoré spočiatku nevedeli o sebe,

⁶⁸ Tamže, rádiogram Zprávy od Víta, 14. mája 1944.

⁶⁹ *Před soudom národa*, II.

⁷⁰ Tamže, 82.

⁷¹ Tamže, 48.

⁷² Tamže, 215.

⁷³ Tamže, 230—231.

⁷⁴ Sborník ÚSNP I., 1949, č. 4, 129. Radiogram 17. júla 1944, 18. mája 1944.

⁷⁵ AÚDKSS, Radiogramy Londýn—Banská Bystrica.

⁷⁶ Tamže, Radiogramy.

a ktoré počítali s tým istým prostriedkom pre uskutočnenie svojho plánu, so slovenskou armádou. Do tejto spleti v tábore buržoázie zasahuje ešte aj Čatloš, a to začiatkom augusta alebo koncom júla 1944, kedy predkladá buržoáznym nacionalistom v Slovenskej národnej rade „svoj“ plán na uskutočnenie prevratu prostredníctvom generála Malára.⁷⁷ Prostredníctvom Malára sa uskutočňuje aj odlet delegácie prvej Slovenskej národnej rady do Sovietskeho sväzu z letištia Mokrad' pri Poprade.⁷⁸ O tom, že ešte ani začiatkom augusta r. 1944 nebolo jednoty v tábore buržoázie na Slovensku, svedčia rádiogramy Goliana do Londýna, v ktorých upozorňuje na akciu Čatloš — Ústredie Anna (SNR)⁷⁹ a vystríha k opatrnosti. Až v polovici augusta r. 1944 nastáva zjednotenie tábora buržoázie ustanovením rozšírenej Národnej rady, ktorej členmi sa okrem Husáka, Novomeského, Ursínyho, Lettricha stávajú aj exponenti londýnskej vlády Golian, Ferienčík, Marko.⁸⁰ Bývalé nacionalistické a alibistické vojenské ústredie Imro-Talský je podriadené Golianovi.⁸¹ Plukovník Talský má byť menovaný odbojovým veliteľom dvoch divízií na východnom Slovensku.⁸² Avšak Ursíny a Husák sa ešte nevzdávajú úplne svojich bývalých partnerov a navrhujú menovať generála Malára (18. augusta 1944) za veliteľa.⁸³ Rozhovory s Malárom vedie Ursíny⁸⁴ a dosahuje, že Malár sa podriaďuje vojensko-politickému ústrediu.⁸⁵ Týmto sa dokončila konsolidácia buržoázneho tábora na Slovensku pred povstaním a súčasne izolácia Čatloša. Súčasne táto dohoda znamená aj koniec samostatnej odbojovej koncepcie buržoázných nacionalistov, ktorí sa jej vzdávajú za cenu vedúceho postavenia v odbojovom tábore buržoázie na Slovensku vôbec, v ktorom majú nádej uskutočniť svoje ciele.⁸⁶

Tým však nekončí škodcovská a zradcovská činnosť buržoázných nacionalistov. Len teraz nadobúda nové formy, hlavne v povstaní, maskuje sa zápasom o kompetenciu Slovenskej národnej rady a o jej pomer k emigrantskej československej vláde. Do národnooslobodzovacieho boja je nesený tento starý separatistický a autonomistický motív.

Treba však vidieť príčiny, ktoré nútili buržoáznym odbojovým tábor ku konsolidácii svojich radov.

Správna línia politiky KSS, pretrhnutá buržoáznymi nacionalistami práve vo chvíli, keď nastúpil moment organizovania ozbrojeného boja, priniesla svoje plody v čase priblíženia sa východného frontu k hraniciam ČSR. V júli a v auguste, na východnom Slovensku ešte skôr, zjavujú sa sovietski partizáni.⁸⁷ Za veľmi krátky čas, za dva, ba za jeden mesiac priamo neuveriteľne vzrastá počet príslušníkov partizánskych oddielov organizovaných

⁷⁷ Zd. Zd. Fierlinger, c. d., 327. Rádiogram 10. augusta 1944.

⁷⁸ AÚDKSS, Zpráva majora Lysického (bez čísla).

⁷⁹ Rádiogramy 4. júla 1944, 1. augusta 1944.

⁸⁰ Tamže, 22. júla 1944, 8. augusta 1944.

⁸¹ Tamže, 28. júla 1944.

⁸² Tamže, 18. augusta 1944.

⁸³ Tamže.

⁸⁴ Sborník ÚSNP, 1949, č. 3, 130.

⁸⁵ Rádiogram 20. augusta 1944.

⁸⁶ Rádiogram 24. augusta 1944.

⁸⁷ Archív Svazu protifašistických bojovníkov (ďalej ASPB). Zoznamy (neúplné) partizánskych oddielov s krátkym opisom ich činnosti.

kijevským partizánským štábom. Tak napr. I. Stalinova brigáda, ktorej veliteľom bol kapitán Sovietskej armády Jegorov, vzrástla z ôsmich mužov na začiatku augusta 1944 na osemsto ku koncu augusta.⁸⁸ Podobne brigáda Jánošík od začiatku augusta vzrástla takmer na sedemsto ľudí začiatkom septembra.⁸⁹ Partizánsky boj sa stáva za jeden mesiac masovým. Skôr organizované oddiely majora Veličku a K. Popova v Turci už začiatkom augusta prechádzajú do otvoreného boja.⁹⁰

Prítomnosť sovietskych partizánov zohrala v Slovenskom národnom povstaní rozhodujúcu úlohu z niekoľkých príčin:

1. V ozbrojených družinách organizovaných sovietskymi partizánmi našiel slovenský ľud tú silu, ktorá bola potrebná pre likvidáciu fašistického štátneho aparátu a nemeckých ozbrojených skupín, hlavne pri závodoch a v mestách. Buržoázni nacionalisti, ktorí ovládli vedúci orgán, Slovenskú národnú radu, podobnú ozbrojenú silu nepotrebovali, pretože pokladali za niožné prevziať fašistický štátny aparát bez zmeny. Im bola predovšetkým potrebná armáda pre prípad okupácie Slovenska nemeckou brannou mocou.

2. Ozbrojené skupiny organizované sovietskymi partizánskymi veliteľmi nemohli byť zneužitú v triednom mocenskom zápase, ktorý sa na Slovensku rozpútal, a ihneď začali plniť svoje poslanie — porušovať vojnovú nepriateľovu mašinériu v tyle.

3. Príklad sovietskych partizánov boli nútené nasledovať aj čisto slovenské ozbrojené skupiny, ktoré boli fakticky nástrojom triedneho boja buržoázie a nachádzali sa úplne pod vplyvom politiky buržoázie. Dlhodobé mlčanie „partizánskych“ skupín organizovaných Žingorom⁹¹ svedčí o tom najvýraznejšie. Pravda, politické vedenie sa snaží dostať pod svoj vplyv aj sovietske partizánske oddiely. Najlepšie o tom svedčí rozhovor majora Veličku s Golianom a majorom Markom v martinských kasárňach, kde títo žiadali zastaviť partizánsku činnosť, pretože ešte nie je na to čas. Veličko dal súhlas s podmienkou, že za krátky čas vyhlásia povstanie.⁹² Keď sa tak nestalo, Veličko obnovuje bojovú činnosť v okolí Turca. Súčasne začínajú činnosť brigády na strednom Slovensku: Jánošík, I. Stalinova brigáda, v Lipťove Brigáda za slobodu Slovanov,⁹³ na východnom Slovensku brigády Čapajev, oddiel Karosieva-Stepanova, Kvetinského a i.⁹⁴ Početne veľké oddiely vytvárali celé partizánske oblasti, v ktorých kontrolovali pohyb obyvateľstva, zaisťovali zradcov a Nemcov, mobilizovali do partizánskych oddielov.⁹⁵ V čase od 20. augusta do 28. augusta 1944 sa na Slovensku urobilo viac prepádov ako za celé obdobie národnooslobodzovacieho boja dosiaľ. Začala otvorená partizánska vojna, ktorá postupne prerastala v povstanie

⁸⁸ ASPB. I. Stalinova brigáda.

⁸⁹ Tamže. Brigáda Jánošík.

⁹⁰ AÚDKSS. Pamäti rôznych účastníkov.

⁹¹ Partizánske akcie v Slovenskom národnom povstaní, Bratislava 5—13. AÚDKSS, fascikel Martin.

⁹² AÚDKSS, fascikel Martin.

⁹³ ASPB, fascikel Za oslobodenie Slovanov.

⁹⁴ Tamže, fascikel Čapajev, Za oslobodenie Slovanov.

⁹⁵ O tejto činnosti môžeme usudzovať na základe kroník a záznamov, ďalej na základe zisťovania dáta vstupu do partizánskych oddielov podľa zoznamov.

všade tam, kde bol likvidovaný fašistický štátny aparát a moc prebrali do svojich rúk revolučné národné výbory.

Do toho prúdu ľudového ozbrojeného boja začala hneď od začiatku rušivo zasahovať nacionalistami ovládaná Slovenská národná rada a jej vojenské vedenie.⁹⁶ Z toho, čo sme uviedli, vidieť, že povstanie začalo živelne na mnohých miestach hlavne stredného Slovenska. Mnohí súdruhovia a odbojoví pracovníci spočiatku ani nechápali, o čo vlastne ide a práve vtedy sa ukazovala potreba centrálného vedenia — centra, ktoré by usmernilo činnosť a rozdelilo úlohy. Tak napr. v Hronci pri Podbrezovej už 27. augusta zasadal revolučný národný výbor, ktorý predtým za pomoci partizánov z brigády Jánošík ozbrojil časť robotníkov a obsadil závod. Avšak 27. augusta členovia Revolučného národného výboru v Hronci sa dali nahovoriť riaditeľovi železniarní, aby robotníci miesto do partizánskych skupín nastúpili do práce.⁹⁷ V Kežmarku a Levoči, ba i v Spišskej Novej Vsi sa politika buržoáznych nacionalistov ukázala v pravom svetle, so všetkými zhubnými dôsledkami. Pretože sa predtým nerobila agitácia v posádkach, revolučné národné výbory sa tu spoľahli na dôstojníkov, nemali spojenie s posádkami a pretože velitelia posádok nedostali rozkaz z Banskej Bystrice, pretože Kežmarok, Levoča, Poprad, Spišská Nová Ves sa nachádzali mimo strategického trojuholníka a do plánu vojenského vedenia Slovenskej národnej rady neboli začlenené, posádky sa hneď nepripojili, stratil sa drahocenný čas, za čo kežmarská posádka zaplatila odzbrojením,⁹⁸ levočská a spišskonovoveská sa skoro rozutekali, alebo tiahli na stredné Slovensko po skupinách.⁹⁹ Tak bolo takmer všade, až na okresy Brežno, Zvolen, Banská Bystrica, Martin, ktorých posádky zaujali obranné postavenie podľa plánu vojenského vedenia Slovenskej národnej rady. Dnes pôsobí priamo neuveriteľne, hoci to bolo najväčšou tragédiou v povstaní a pôsobilo demobilizačne a nepochopiteľne pre miestnych činiteľov, takýto fakt: nepriateľ sa nachádzal v okolí Bratislavy a Trnavy, pri Trenčíne a Čadci a zvolenská posádka dostala rozkaz zakopať sa pri Podkriváni, Dúbrave;¹⁰⁰ trnavská, hoci bola zakopaná smerom na Bratislavu, dostala rozkaz stiahnuť sa k Banskej Bystrici. Od Moháča pri Trenčíne ozbrojené skupiny civilov a žandárov dostali rozkaz stiahnuť sa do Zemianskych Kostolian atď.¹⁰¹ Ešte tragickejšie bolo však obdobie, keď sa posádky mimo strategického trojuholníka stretli¹⁰² s nepriateľom. Márne bolo volanie o podporu a pomoc napr. posádkou Topoľčian a Zemianskych Kostolian, ktoré viedli už od začiatku sep-

⁹⁶ Po dosiahnutí dohody v tábore buržoázie (Golian — Ústredie Anna v auguste 1944, vytvorením novej — druhej Slovenskej národnej rady) bolo menované vojenské vedenie pre prípravu prevratu — plukovník Golian, Ferienčík, major Marko, kapitán Polák, súdruh Šmidke, Ursíny.

⁹⁷ AÚDKSS, fascikel Podbrezová.

⁹⁸ Tamže, fascikel Kežmarok, Poprad.

⁹⁹ Tamže, fascikel Spišská Nová Ves, Levoča.

¹⁰⁰ Tamže, zpráva poslanca Greguša.

¹⁰¹ Tamže, zpráva člena NB Ružeského.

¹⁰² Pod strategickým trojuholníkom treba rozumieť trojuholník miest Brežno—Zvolen—Banská Bystrica, do ktorého armádne velenie Slovenskej národnej rady predpokladalo sústrediť všetky sily prevratu a tu sa brániť do príchodu Sovietskej armády.

tembra dlhší čas boje proti presile a podporu nedostali,¹⁰³ pritom však rotý a čaty boli zakopané pri Dúbrave. Vtedy sa ukázala pohotovosť a avantgardná úloha silných partizánskych oddielov druhýkrát. Partizánski velitelia nečakali na nepriateľa pri Dúbrave, Ružomberku, Tisovci a Červenej Skale, ale išli mu v ústrety. Brigáda Za slobodu Slovanov útočila proti Nemcom pri Kežmarku, zdržiavala jeho postup na Poprad,¹⁰⁴ partizáni v Spišskej Novej Vsi otvárajú sklad zbraní a ozbrojujú civilov, hlavne železničiarov,¹⁰⁵ ktorí hrdinsky bránia mesto potom, keď z neho odtiahla posádka na čele s majorom Adamovským. I. Štefánikova brigáda prebrala obranu Rajeckej doliny, hornonitrianski partizáni bojujú spolu s posádkou Topoľčan na Hornej Nitre, Jegorov posielal oddiely k Strečnu, brigádu Jánošík k Hranovnici a Telgártu.¹⁰⁶ Rozhodné vystúpenie partizánov mobilizovalo aj vojakov a armádu a vynútilo si začiatkom septembra reorganizáciu v obrannom systéme vojenského vedenia Slovenskej národnej rady.¹⁰⁷ Oslobodené územie bolo rozdelené na šesť obranných oblastí, čím fakticky padol pôvodný plán vojenského prevratu. Generál Golian však neveril, že sa povstanie udrží čo len týždeň. V rádiograme dňa 5. septembra 1944 oznamuje do Londýna: „Situácia kritická. Ak nedostanem vašu pomoc, nevydržím dlhšie ako jeden týždeň.“¹⁰⁸ Jedinú záchranu vidí generál Golian v leteckej pomoci Američanov a v príchode generála Viesta na Slovensko. Podobného nároku na povstanie boli aj Nemci. Generál Berger, ktorý bol veliteľom nemeckých síl na Slovensku, krátko po svojom príchode do Bratislavy posielal Himmlerovi list, „že povstanie bude zlikvidované za 4 dni“.¹⁰⁹ Postup partizánov skrížil plán nemeckého generála. Nemecké vojská spočiatku postupujú, avšak už v polovici septembra aj nemeckej armáde dochádza dych. Fakt, že povstanie bolo masové, že takmer každá dedina musela byť dobýjaná, ako aj činnosť partizánov v tyle nepriateľa spôsobili, že nemecká armáda sa musela drobiť, obsadzovať každú dedinu, udržiavať posádky v mestách. To urobilo koniec bleskovej vojne na Slovensku. Tuposť fašistického feldvébla, ktorý nikdy nemohol pochopiť, že bojovať môže aj ľud, nie len armáda, bola aj v tomto prípade odhalená. Koncom septembra sa front stabilizuje, sily sa približne vyrovnávajú, hlavne však nástupom Sovietskej armády na Karpaty.

Ešte v tomto období sa ukázala nepripravenosť strany, zapríčinená nacionalistami, zvládnuť nastávajúce úlohy a odhaliť škodlivosť politiky buržoáznych nacionalistov. Videli sme, že povstanie, keď prerástlo miestne pomery a stávalo sa celonárodným (29. august 1944), nevyhnutne volalo po revolučnom centrálnom vedení. Robotnícka trieda živelne siahala po zbrani, zastavilo ju však volanie po legálnosti zo strany buržoáznych nacionalistov v Slovenskej národnej rade.¹¹⁰ Slovenská národná rada vydáva

¹⁰³ AÚDKSS, zpráva J. Malára a Markusa.

¹⁰⁴ AÚDKSS, fascikel Poprad (zpráva ONV Poprad).

¹⁰⁵ Tamže, fascikel Spišská Nová Ves (zpráva ONV Spišská Nová Ves).

¹⁰⁶ Tamže, zpráva štábného kapitána E. Bielik.

¹⁰⁷ Tamže, rozkazy veliteľa I. čs. armády (bez čísla).

¹⁰⁸ Radiogram 5. septembra 1944.

¹⁰⁹ *Pred súdom národa*, III, 153.

¹¹⁰ Husákové články (úvodníky) pod pseudonymom F. Kollár v Pravde, ktorá vychádzala v Banskej Bystrici.

miesto masového zbrojenia ľudu vyhlášku o mobilizácii ročníkov do tridsiatich rokov.¹¹¹ Veliteľ I. čs. armády vydáva rozkaz o zákaze nosiť zbraň nepovolaným osobám.¹¹² Z každého podobného rozkazu kuká nastrašený meštiak.

V čomže spočívala revolučná úloha Slovenskej národnej rady v prebiehajúcej národnodemokratickej revolúcii? Zaiste v mobilizácii ľudu do boja za vyhnanie okupantov a v uvoľnení revolučnej iniciatívy mas. Miesto toho Slovenská národná rada vtláča povstanie do rámca buržoáznej zákonitosti, do rámca fašistického právneho poriadku.

V nariadení Slovenskej nár. rady, č. 1 je vyslovená právna kontinuita s právnym poriadkom tzv. slovenského štátu. „Zákony a nariadenia ostávajú v platnosti, pokiaľ neodporujú duchu republikánsko-demokratickému“ — hovorí sa v tomto nariadení.¹¹³ Pekná fráza o republikánsko-demokratickom duchu mala tu zastrieť podstatu veci — prijatie fašistického občianskeho kódexu. 15. septembra Slovenská národná rada menovala Goliana brigádnym generálom, aby „bola posilnená jeho autorita v armáde“. Bci to iste slabý prostriedok pre posilnenie odbojových zložiek. 6. septembra boli vydané tri školské zákony o poštátnení školstva a koedukácii.¹¹⁴ Podobné opatrenia nemohli ohroziť pozície buržoázie, preto ich buržoázni nacionalisti ochotne prijímali. Husák čoskoro zaslal obežník okresným náčelníkom, v ktorom sa im ukladá za povinnosť zakladať národné výbory tam, kde ešte neboli. V obciach majú toto nariadenie vykonať notári.¹¹⁵ Kým toto nariadenie prešlo cez okresných náčelníkov do dedín, kompetencia národných výborov bola dokonale oklieštená. Tak napr. banskobystrický ONV vyhlásil národné výbory za pomocné a dozorné orgány, ktoré „dozerajú na to, či sa všetko deje tak, ako je to v intenciách našej revolúcie“.¹¹⁶ 10. októbra prisahali v Banskej Bystrici starostovia a podstarostovia zvolení národnými výbormi na vernosť ČSR.¹¹⁷ Buržoázni nacionalisti nezabúdajú ani na majiteľov zahraničných valút a poverujú banskobystrickú filiálku Národnej banky vykonávaním podobných operácií.¹¹⁸ Všetky tieto opatrenia boli tragédiou Slovenského národného povstania. Pretože zásluhou buržoáznych nacionalistov Slovenská národná rada sa nestala revolučným orgánom, oslobodzujúcim iniciatívu pracujúcich, naopak, orgánom tlmiacim revolučný výbuch, bola orgánom, ktorý mal revolučnou frázou zakrývať ústup buržoázie od revolúcie. Pritom treba mať na zreteli, že nejde o Slovenskú národnú radu ako o formu vedúceho orgánu v národnooslobodzovacom boji, ale o obsah. Idea Slovenskej národnej rady ako vedúceho orgánu v revolúcii bola živá medzi ľuďom. Účastníci týchto dní sa iste pamätajú, že budova Slovenskej národnej rady bola priamo pútnickým miestom. Zo všetkých kútov oslobodeného územia prichádzali sem ľudia za radou, čo

¹¹¹ AÚDKSS, fascikel Nariadenia SNR (bez čísla).

¹¹² Tamže, fascikel Rozkazy veliteľa I. čs. armády.

¹¹³ Tamže, fascikel Nariadenia SNR.

¹¹⁴ Tamže.

¹¹⁵ Tamže.

¹¹⁶ Tamže.

¹¹⁷ Tamže, fascikel Banská Bystrica.

¹¹⁸ Tamže, fascikel Nariadenia SNR.

robiť a odchádzali s takýmito inštrukciami: tvorte národné výbory tak, aby boli paritne zastúpené socialistické aj občianske zložky, alebo: na zaistovanie máme aparát, žandárov. Národný výbor v tejto veci len radí a odporúča.¹¹⁹ Idea Slovenskej národnej rady ako zákonodarného orgánu bola v Slovenskom národnom povstaní zneužitá. Bol to odraz triedneho boja medzi proletariátom a buržoáziou, v ktorom sa proletariátu nedostávalo skutočného zastúpenia v centrálnych orgánoch, aby jeho hegemonia bola štruktúrne úplná v tejto fáze národnooslobodzovacieho zápasu. Bude úlohou historikov poukázať, ako ďalej v apríli 1945 zásahmi Klementa Gottwalda bol tento nedostatok postupne likvidovaný do tej miery, že Slovenská národná rada obnovená v Košiciach bola už skutočným revolučným orgánom a prijala celý rad revolučných nariadení. Myslíme, že podstata Husákovej zrady po oslobodení spočíva predovšetkým v neplnení uznesení Slovenskej národnej rady. Naša úloha pri hodnotení prvej Slovenskej národnej rady v budúcnosti nebude spočívať v jej absolútnom odmietaní ako revolučného orgánu: nie kritika formy, ale chýb a nedostatkov a predovšetkým odhaľovanie agentúry, odhaľovanie toho, nakoľko sa prvá Slovenská národná rada nachádzala pod vplyvom buržoázie a nakoľko tento vplyv umožnil jej zneužitie. Lenin napr. po februárovej revolúcii r. 1917 nekritizoval menševické soviety preto, že neboli správnu formou revolučnej vlády, ale preto, aby odhalil, nakoľko sa nachádzali pod vplyvom buržoázie, nakoľko bola nesprávna ich taktika.¹²⁰

Z teoretického hľadiska je Slovenské národné povstanie zaujímavým zjavom. Hegemonia proletariátu, ktorá sa prejavovala v masovosti, v prevahe masových foriem boja, v dôslednej orientácii na Sovietsky sväz a v dôslednom využívaní sovietskej pomoci (buržoázni odbojárí — Golian boli proti dôslednému využitiu sovietskej pomoci, o čom nech svedčí rádogram, ktorý odoslal do Londýna 15. júna 1944: „K Rusom nechceme prejsť, nechceme vojenskú spoluprácu s nimi. Najprv oslobodiť Slovensko, potom prispieť k oslobodeniu historických krajín.”)¹²¹ a organizačne sa uplatňovala v revolučných národných výboroch a vznikajúcich závodných výboroch (o konferencii odborárov v Podbrezovej počas povstania bude reč pozdejšie), neprejavila sa však v činnosti vedúceho orgánu — Slovenskej národnej rady. Naopak, v tomto vedúcom orgáne sa za povstania uplatňoval vplyv buržoázie, bol nástrojom pre upevňovanie panstva buržoázie. Tieto vnútorné rozpory zapríčinili, že Slovensko sa r. 1944 nestalo revolučným ohniskom pre rozšírenie národnodemokratickej revolúcie po celej republike, nestalo sa východiskom pre oslobodenie Československa za pomoci Sovietskej armády.

Podľa našej mienky je teda Slovenské národné povstanie nezakončenou národnodemokratickou revolúciou. Nezakončenou z dvoch príčin:

1. Nebolo oslobodené celé Československo, ale len časť jeho územia, teda nebol splnený konečný cieľ národnooslobodzovacieho boja.

¹¹⁹ Tamže, Vyhláška Povereníctva vnútra o národných výboroch. (30. sept. 1944.)

¹²⁰ V. I. Lenin, *Vybrané spisy* 2, Bratislava 1952, 16—18.

¹²¹ AÚDKSS, Rádigramy.

2. Hegemónia proletariátu sa neprejavila v štruktúre revolučných orgánov a ich činnosti dôsledne, hlavne však nie vo vedúcom orgáne, v Slovenskej národnej rade, ktorá nelegalizovala opatrenia miestnych revolučných orgánov a neurobila ich všeobecne platnými.

Slovenské národné povstanie však rozvrátilo fašistický štátny aparát, ktorý stál v ceste revolučnej iniciatíve ľudu. Partizánske oddiely boli ozbrojenou silou nových mocenských orgánov, revolučných národných výborov, hlavne v ich praktickej politike na začiatku povstania. Zdrojom moci revolučných národných výborov nebol zákon, vopred prijatý parlamentom (hlavne na začiatku povstania, pokiaľ Slovenská národná rada ešte nestačila vydať podobné nariadenia), ale priamy podnet ľudových mäs. Štátna rada v Londýne prijala síce niekoľko uznesení o národných výboroch, avšak tieto nemali praktický význam. Kompetenciu národných výborov určil, ako je známe, až Košický vládny program. Myslíme teda, že v Slovenskom národnom povstaní ide o revolučnú diktatúru robotníkov, malých a stredných roľníkov zdola, opierajúcu sa o revolučné uchopenie moci a o diktatúru buržoázie zhora, opierajúcu sa o zákon (v tomto prípade fašistický).¹²²

Zvláštnou kapitolou je činnosť komunistickej strany v povstaní. Treba si otvorene priznať, že strana ako organizovaný celok, ako jednotný organizmus nebola na povstanie pripravená, povstanie sa vymykalo z jej rúk, strácala prehľad o udalostiach. Vinu na tom iste nesú agenti, buržoázni nacionalisti, ktorí využili zástavu strany, aby kryli svoje hanebné ciele. Strane sa podarilo stáť na čele zjednoteného národa len v miestnom meradle a zásluhou sovietskych partizánov v partizánskych oddieloch. Objektívnu príčinou tohto stavu bolo aj to, že rady strany boli preriedené zatýkaním. Myslíme však, že sa treba lepšie pozrieť na vec. Strana je preto boľševická, že sa nebojí pozrieť pravde do očí. Treba si priznať, že najväčším nedostatkom straníckych kádrov bola nedostatočná politická pripravenosť pre také veľké úlohy, nedostatočné uvedomenie si straníckych povinností všade, kde sa straník nachádza, proste sociálnodemokratický pomer k straníckym povinnostiam. Šesť rokov ilegálneho života zanechalo tu svoje stopy, ktorých sa strana d.ho musela zbavovať. V tomto ohľade, v smere výchovy k straníckym povinnostiam bolo veľmi významné pôsobenie súdruha Švermu, ktorý sa po svojom príchode domáhal organizovania straníckych konferencií, upevnenia a budovania straníckych organizácií v závodoch.

17. septembra sa uskutočnil zjednocovací sjazd strany. Sjazd isteže prebiehal za mimoriadnych podmienok, keď nebolo možné splniť požiadavky organizačného poriadku. To, pravda, neznamená, že organizačný poriadok sa musel úplne obísť. Tak napr. iste bolo porušením organizačného poriadku, že sa neurobil ani pokus o prekádovanie členov navrhnutých do vedenia. Pritom by iste bola vyšla na javo Husákova nečinnosť od r. 1939 do r. 1943, ak nie iné veci. Sjazdový referát nepodával hodnotenie činnosti strany od žilinského zasadania r. 1938, ba ani správnu marxistickú analýzu prebiehajúcej revolúcie. Nebola postavená otázka pomeru ku KSČ, hoci strana bojovala za obnovenie Československej republiky. V tom všetkom vidieť ne-

¹²² Tamže, 23—24.

trpezlivosť meštiaka Husáka, individualizmus, ktorý ignoruje stranícku disciplínu a podriadenosť. Okolnosti okolo sjazdu svedčia o subjektívnych úmysloch buržoázných nacionalistov, využiť svoj momentálny vplyv na ovládnutie takého činiteľa, ako je komunistická strana. Význam zjednocovacieho sjazdu spočíva vo formálnom ustanovení jednotnej robotníckej strany, vo formálnom likvidovaní politického dualizmu robotníckej triedy, ako aj v tom, že sa tým urýchlil proces prechodu sociálnodemokratických robotníkov na pozície marxizmu.

Od druhej polovice septembra do polovice októbra na frontoch panuje určité vyrovnanie síl. Partizáni a vojaci zvýšili svoje bojové schopnosti. Väčší rozsah nadobúda aj činnosť partizánov v tyle nepriateľa. Na západnom Slovensku pôsobí II. Stalinova brigáda, v Rajeckej doline I. Štefánikova brigáda. Zvlášť aktívni sú partizáni na východnom Slovensku, kde pôsobia skupiny Sergej, Borkaňuk, Čapajevci a brigáda Kriváň. Rozhodujúcim činiteľom však bolo nastúpenie Sovietskej armády na Karpaty, ktoré priviazalo nemecké divízie k východnému frontu. Bezprostredná blízkosť frontu nútila však aj nemecké velenie likvidovať povstaleckú kontrolu nad prísunovými cestami. V polovici októbra nemecká armáda niekoľkými prúdmi nastúpila proti povstalcovi. Útoky nemeckých divízií neboli zastavené ani na hranici tzv. obranného trojuholníka a 25. septembra padlo centrum povstania — Banská Bystrica.

Kapitulantsvo buržoázných predstaviteľov sa ukázalo vtedy v najjasnejšom svetle. Buržoázia stratila už akýkoľvek záujem na boji, čo bolo príčinou rozpustenia I. čs. armády. Tým bola porazená buržoázna koncepcia, buržoázna forma povstania a ozbrojeného boja za národnú slobodu a štátnu nezávislosť, ktorá bola vnútená slovenskému národu buržoáznymi nacionalistami.

Tie sily, ktoré priviedli k povstaniu, ako masový odpor národa proti okupantom, partizánska vojna a Veľká vlastenecká vojna, pôsobili ďalej. Boj prebiehal za omnoho ťažších podmienok ako predtým. Vznikalo veľké množstvo nových partizánskych oddielov, ktoré zachytávali kádre rozpustenej armády. Charakteristickou črtou tohto obdobia je zosilnenie národných výborov, ktoré sa starajú o zásobovanie partizánskych skupín. Existencia národných výborov v tomto období podáva dôkaz životaschopnosti pri zvládnutí veľmi ťažkých úloh. Národná jednota bola posilnená plnením konkrétnych úloh a zachovaná pre obdobie po oslobodení.

Význam Slovenského národného povstania je ďalekosiahly. Pozoruhodné slová povedal o tom K. Gottwald v deň piateho výročia povstania. „Skutočnosť, že máme republiku novú, že máme štát rovnoprávných Čechov a Slovákov, štát pracujúceho ľudu, republiku, v ktorej pracujúci ľud je pánom osudov svojej krajiny a národa v nerozbornom spojení so zväzkom s mohutným Sovietskym sväzom, považujem za najväčší výdobytok Slovenského národného povstania.“ Robotnícka trieda napriek buržoáznym nacionalistom upevnila svoje rady v povstaní, vybojovala pre pracujúcich demokratické práva. Demokratické práva a upevnenie ľudových mocenských orgánov, to sú najdôležitejšie výdobytky sväzku robotníkov, malých a stredných roľníkov, to je prvý stupeň v histórii tohto sväzku.

Povstanie malo aj veľký medzinárodný význam práve preto, že povstalci išli do boja pod práporom obnovenia Československej republiky. Slovensko

sa nestalo zdrojom rozporov a nacionalistických treníc, ako by si to boli priali imperialisti. Toto bolo z medzinárodného hľadiska rozhodujúce, pretože nacionálne jednotná a demokratická Československá republika sa stala vážnym mierovým činiteľom po vojne.

Spojenectvo so Sovietskym sväzom bolo za povstania upevnené. Ono bolo praktickým prejavom priateľstva vyplývajúceho z československo-sovietskej dohody o vzájomnej pomoci. Možno povedať, že pracujúci už za povstania pokladali pomoc Sovietskeho sväzu za samozrejmosť a tak ona vošla aj do vedomia ľudu. Preto po oslobodení boli zmarené všetky pokusy a plány, ktoré chceli toto spojenectvo našttrbiť.

Z vojenského hľadiska povstanie pomohlo priblížiť porážku nemeckého fašizmu. Temer celé územie Slovenska bolo vyradené zo systému fašistického zápolia. Kontrola komunikácií smerujúcich na východný front cez Slovensko, ktorú po dva mesiace robili povstalci, vážne ohrozila zásobovanie nemeckých armád. Aj samotné bojové akcie povstalcov mali veľký význam pre pomoc frontu sovietskej armády. 6 nemeckých divízií muselo po dva mesiace zápasiť s povstálým národom. Také sú zhruba výdobytky Slovenského národného povstania.